

„Nekünk Mohács kell!”

A mohácsi csata és Franciaország
metamorfózisai 1867-1967

<i>Bevezetés</i>	3
<i>1. A dualizmus</i>	7
1.1. Mohács és a kiegyezés	7
1.2. A francia-török szövetség értéktétele	11
2. A két világháború között	14
2.1. A Trianon-Mohács párhuzam	16
2.1.1. Mohács, Trianon és Franciaország	21
3. Mohács a II. világháborút követően	25
3.1. Az átmenet évei	25
3.2. Az államszocializmus és Mohács	27
3.2.1. A Rákosi korszak	27
3.2.1.1. Franciaország és a Nyugat, mint ideológia ellenség	31
3.2.2. Kádár korszak	33
3.2.2.1. Mohács és a Nyugat 1956 tükrében	35
<i>Zárszó</i>	39
<i>Bibliográfia</i>	40

Bevezetés

Számomra mindig is izgalmas terület volt egy-egy múltbéli esemény, vagy történelmi személyiség megítélése a különböző korszakok aktuális politikai és ideológiai szempontjai alapján, azok hogyan tükröződnek vissza a történelmi narratívákban. A mohácsi csatát is sokan és sokféleképpen értelmezték már, amely azóta is folyamatosan jelen van a magyar közgondolkodásban. Ezért közeledve az 1526-os mohácsi csata 500 éves évfordulójához érdekes kihívás megvizsgálni a csata megítélésének változásait a magyar történettudományban.

A magyar történelem tudományos igényességgel történő feldolgozása a 19. század utolsó harmadában ment végre¹, amely így a mohácsi csata vonatkozásában is igaz. Ezért az elemzést az 1867 után megjelent azon történelmi munkák alapján végeztem, amelyek jól tükrözik az adott korszakok és politikai rendszerek szellemiségét. Bár az elvégzett kutatás időtávja napjainkig terjed, de a dolgozatomat a terjedelmi korlátokra tekintettel az 1960-as évek végével zárom. Egyrészt azért, mert Nemeskürty István² 1966-ban megjelent *Ez történt Mohács után* c. műve által kirobbant vitasorozat egy új fejezetet jelentett a Mohács kép változásában, másrészt 1967 egybeesik a magyar történetírásban a 60-as évek végén megfigyelhető markáns történelmi attitűd váltással is.³ Azonban nem csak a vizsgált időtávot tekintve, hanem a bemutatandó szempontok körét is szűkíteni kellett, mivel az így is már szétfeszíti a tartalmi kereteket. Ezért azok közül csak egy - a 100 év alatt folyamatosan megjelenő - elemét emeltem ki, a francia-török szövetség eseményekre gyakorolt hatásának értékelését.

A kutatás során, ahogy egyre mélyebben merültem el nemcsak a különböző korszakok történetíróinak interpretációiban, de a múlt megismerését és megértését célzó legújabb elméleti megközelítésekben is, szembesültem azzal, hogy tulajdonképpen vizsgálatom nemcsak historiográfia, de az emlékezetkutatás keretei között is értelmezhető. Természetesen a bevezetőben nem lehet minden aspektusát – kollektív-, kommunikatív-, kulturális emlékezet, public history, felejtés-, emlékezet- és történelempolitika kapcsolatát⁴ - megvilágítani az elméleti háttérnek, így ismertetése nem képezi részét dolgozatomnak. Annál is inkább, mivel egyes kutatók meglátásai szerint ezen fogalmak meghatározásai nem mindig fedik teljes

¹Szendrei 2013: 287; Fraknói 1884: 395

²Nemeskürty István: 1925-2015. Széchenyi-, József Attila-, Balázs Béla-díjas és Kossuth-nagydíjas író, irodalom- és filmtörténész

³Romsics 2011: 419.421

⁴Nagy 2020: 181-196

mértékben egymást a különböző megközelítésekben⁵, ezért azok részletes bemutatásától eltekintek.

Az emlékezetkutatás terebélyes szakirodalmából viszont kiemeltem néhány alapgondolatot, ami segít megvilágítani a dolgozat célkitűzéseit. Teszem azt úgy, hogy bár a hivatkozott gondolatok nagy része jelenkorunk múltértelmezési vitáihoz és tendenciáihoz kapcsolódik, de megkísérlem azokat értelmezni a vizsgált 100 év teljességében.

Az emlékezetkutatás kezdeteit Maurice Halbwachs⁶-nak a két világháború között folytatott kutatásaihoz lehet kötni, ahol már megfogalmazódik a gondolat, hogy az emlékezet alakítása hatalomnak és a kihívóinak is egyaránt célja és érdeke.⁷

Az új gondolatok hatottak a historiográfiai megközelítésekre is, ahol annak tárgyát egyfajta párbeszédként értelmezik a múlt és jelen között, amely interpretációk mögött mindig partikuláris érdekek húzódnak meg és amelyek tulajdonképpen minőségükben nem különböznek.⁸ Immanuel Wallerstein⁹ kutatócsoportjának megállapításai alapján is: „*Minden adat a korszak világnézeti vagy elméleti modelljein nyugvó válogatás a valóságból.*”¹⁰ Hasonló gondolat fogalmazott meg Edward Hallett Clark¹¹ is. Értelmezésében a történelemmel kapcsolatos megállapítások elkerülhetetlenül szubjektívek és szükségszerűen érdekek által vezéreltek. Végso megfogalmazásában rögzíti, hogy a történelem „*szakadatlan kölcsönhatás a történész és a tények, soha véget nem érő párbeszéd a múlt és jelen között*”.¹²

Az elméleti megközelítések közül mindenképpen ki kell emelni Pierre Nora¹³ nagyhatású művét *Les lieux de mémoire (Az emlékezet helyei)*¹⁴ a nemzettudat és identitás, a múlt az emlékezet és a történelem, az emlékhelyek viszonyáról, ezen belül is az *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája* c. tanulmányát. Nora koncepciója az, hogy nem egy változatlan formában és tartalommal átörökített múlt örökösei vagyunk, hanem a jelenben vesszük azt birtokba úgy, hogy folyamatosan alakítjuk, értelmezzük az adott korszak értékrendje – beleértve a politikait is - elvárásai alapján.¹⁵

⁵Fischer 2012: 389. 394. Nagy 2016: 18.

⁶Maurice Halbwachs: 1877-1945. Francia filozófus, szociológus, szociálpszichológus

⁷Romsics 2024: 476

⁸i.m.478

⁹Immanuel Wallerstein: 1930-2019. Amerikai szociológus, társadalomtörténész

¹⁰Juma, Calestous et.al.2002: 93-95, idézi Romsics 2024:488

¹¹E.H. Carr: 1892-1982. Brit politikus és történész

¹²Carr 1961:28

¹³Pierre Nora: 1931-, Francia történész, Académie Française tagja

¹⁴Les lieux de mémoire. I-III. Sous la direction de Pierre Nora. Paris, Gallimard, 1984-1992

¹⁵K.Horváth 1999:136

Nora szerint: „*A jelen vált így amolyan visszahozott, aktualizált múlttá.*”¹⁶ Az emlékezhelyek nemcsak konkrét helyeket, eseményeket, de elvont fogalmakat is jelentenek¹⁷, amelyek tudása, ismerete szerves része volt a közösségeknek, a kollektív emlékezetnek. A modernizálódó társadalmak elveszítik saját múltjuk természetes megélését, az emlékezést, annak közösség-identitásteremtő képességét, helyette helyébe lép a történelem rekonstruálása, az emlékezet helyeinek kialakítása, amely viszont egy intézményesített, hatalom által befolyásolható, irányítható tevékenység.¹⁸

Az emlékezet és a történelem viszonyrendszerének tudományos kutatása hazánkban az ezredforduló tájékán többek között Gyáni Gábor által indult meg.¹⁹ Gyáni a történetírás ideológiai befolyásoltságával kapcsolatban idézte Nora-t azzal, hogy a történészi interpretációk végeredményüket tekintve ideológiailag befolyásoltak, azok tulajdonképpen maguk is ideológiává válnak.²⁰

Az idézett gondolatok alapján megállapítható a múltértelmezések politikai-ideológiai befolyásoltságával kapcsolatban, hogy a *„múlt eseményeinek szelektív bemutatása a hatalmi igények kifejeződéseként, illetve ezek hordozójaként került ábrázolásra”*.²¹ Az emlékezetkutatás keretein belül így megjelent, tulajdonképpen annak kiegészítéséül, az intézményesített felejtéspolitikai is²², ami a múlt szelektív bemutatásában is tükröződik. *„Az emlékezés és felejtés intézményesülése {...} a társadalmi dominancia fontos eszköze volt, - állapítja meg Apor Péter - mely végső soron a hatalom újratermelésében játszik lényeges szerepet.”*²³

Visszatérve a mohácsi csatára, az utókor értékítélete, a történészek, politikusok és a közéleti személyek interpretációi mind hozzájárultak emlékezhellyé történő válásában, annak változásában.²⁴ Dolgozatomban ezért a 100 év alatt az adott korszakok politikai-ideológiai preferenciáit tükröző narratívák változásait vizsgáltam azzal a szándékkal, hogy feltárjam azt, hogy a történelemelméleti művekben megjelenő gondolatok hogyan tükröződnek vissza Mohács értékítéletében, mennyiben érhető tetten a különböző korszakok interpretációiban, beazonosíthatók-e ideológiai, politikai szándékok és hatások. Így törekvésem szerint Mohács

¹⁶Nora 1999:150

¹⁷Nagy 2020:184.; Apor 2010:168

¹⁸Nora 1999:143-145

¹⁹K.Horváth 2019:831

²⁰Gyáni 2016:20

²¹Apor 2010:165

²²Gyáni 2017:22-33

²³Apor 2010:165

²⁴Szendrei 2013:299-300; Györkös 2013:335

historiográfiai és emlékezetpolitikai vetületét vizsgáltam, mint emlékezhely vonatkozásában. Azt is ki szeretném emelni, hogy dolgozatom tulajdonképpen az egyes korszakok, politikai rendszerek Európa képének változásához, *Kelet és Nyugat* közti választás preferenciájának örök dilemmájához is kapcsolódik, hiszen az eltérő Mohács narratívákban ez karakteresen tetten érhető.

Kapcsolódó gondolatként még kitérnék Makkai János²⁵ 1943-as *Politika-isten rabságában* c. politikaelméleti művében foglaltakra is, mivel bizonyos értelemben összefüggésbe hozható az emlékezhely fogalmával. „*A természetes kultuszhelyek a politikai hiedelemben elsősorban azok, - állapítja meg - amelyeket valamely történelmi esemény tett ilyenekké a nemzet életében. (Magyarországon {...} Mohács {...} Nagy csaták emlékhelyei {...} kultuszhelyé válnak a politikai hiedelem szolgálatában, {...} ezeknek a kultuszhelyeknek nemcsak az a hivatásuk, hogy egyszerű történelmi vagy szellemi megemlékezést hozzanak létre, hanem céljuk a politikai hiedelemben való elmélyülés*”²⁶ A politikai kultuszhely fogalma így már 1943-ban egyértelműen megfogalmazta a múlt eseményeinek jelenbeli aktualizálásának politikai szándékát.

Végezetül a dolgozat szerkezetét bemutatva, az egyes korszakok elemzésénél először összefoglalom a teljes kutatás kereteit, a legfontosabb szempontokat, azokat a politikai és ideológiai kereteket, amelyek mentén elemeztem az adott korok Mohács interpretációit, majd azt követően a francia-török szövetség²⁷ eltérő narratíváit vezetem végig összefüggésben *Franciaországról* és a *Nyugatról* kialakított folyamatosan változó képpel.

²⁵Makkai János: 1905-1994. Újságíró, publicista, politikus

²⁶Makkai 1943:86

²⁷A legújabb kutatási eredményeket mutatja be Bárány Attila *A szulejmáni ajánlat. Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat (1521-1524)* c. könyve ill. Györkös Attila *Mohács és a török-francia szövetség, avagy a "Nyugat árulásának" mítosza* c. tanulmánya

1. A dualizmus

1.1. Mohács és a kiegyezés

Mohács értelmezését alapjaiban határozta meg a Habsburgokhoz fűződő viszony, illetve Mohácsot és az 1867-es kiegyezést követően trónra lépő I.Ferdinánd, illetve I.Ferenc József megítélése. Az *aulikus* történészek párhuzamot vontak a Habsburg ház 1526 utáni hatalomra jutása, illetve a kiegyezés között és így a történeti narratíváik erős legitimációs törekvést jelentettek a Habsburg ház vonatkozásában. Ugyanúgy, ahogy a *függetlenségpárti* történészek is Mohács koráról írtak, de egyben reflektáltak koruk nagy politikai kérdésére, a kiegyezésre is, amelyet a 1848-49-es törekvések elárulásának tartottak.

Ugyanakkor az irányzatok nem csak politikai és ideológiai törésvonalat jeleztek, hanem felekezeti különbözőséget is. Az *aulikus* irányzat katolikus, míg a *függetlenségi* pedig protestáns háttérrel feltételezett többségében. A *függetlenségpárti* történetíró Szalay József²⁸ református lelkészi családban született, míg az *aulikus* történészek közül Fraknói Vilmos²⁹ és Ortway Tivadar³⁰ római katolikus egyházi szolgálatot is teljesített. Azonban azt is hozzá kell tenni, hogy a felekezeti háttér nem feltétlenül jelentette a politikai elkötelezettség determinálását.

Legjobb példa erre Horváth Mihály³¹ személye, aki katolikus püspökként a „*protestáns függetlenségi kisnemzeti hagyománynak elnevezett szemlélet megalapozója*”³² volt, bár azt is hozzá kell tenni, hogy 1867 után már a Habsburg házzal történő kiegyezést támogatta felhasználva érveléséhez a mohácsi csatát is. 1867 előtti műveiben még a szabadságharc törekvései tükröződnek vissza, azok még *függetlenségpárti* szellemiségben íródtak.³³ Műveiben rendszeresen használ korának politikai viszonyait tükröző fogalmakat, amelyek visszavetítése a múltra aktuálpolitikai üzenetet hordozott. Azonban a kiegyezést követően revideálta álláspontját. Vitába keveredett Kossuth Lajossal is, ahol a kiegyezés szükségességéről fejtette ki álláspontját. Érvrendszerében a mohácsi csata és következményei

²⁸Szalay József: 1857-1885. Függetlenségpárti történész, bölcséleti doktor

²⁹Fraknói Vilmos: 1843-1924. Történész, címzetes püspök, MTA főtitkár

³⁰Ortway Tivadar: 1843-1916. Történész, régész, római katolikus pap, MTA tag

³¹Horváth Mihály: 1809-1878. Történetíró, katolikus püspök, politikus, MTA tag

³²Öze 2009:7

³³i.m.67

is megjelennek. Ugyanúgy, mint 1526-ban, 1867-ben is nemzeti érdek volt a Habsburg házzal való megegyezés.³⁴ Horváth ennek értelmében úgy látta, hogy „*az 1526 utáni magyar történelem értelme és csúcspontja 1867*” és a köztes időszak „*az elmulasztott kiegyezés*” korszaka.³⁵

Horváth személye tehát azért is érdekes, mert így kijelölte mind a két irányzat szellemiségét. A később megjelenő történeti művek és szerzőik így beilleszthetők vagy a *függetlenségpárti* vagy az *aulikus* irányzatba. Nála is feltűnik a *kereszténység védőbástyája* toposz és a *francia-török szövetség* hatásának értékelése, de ugyanúgy nála jelenik meg először a később nagy pályaívet befutó *szulejmáni ajánlat* elmélete³⁶, a *csatában részt nem vevő seregek* kérdése is vagy a *honvédő paraszt mítosza*³⁷. Ez utóbbi például majd Kápolnai Pauer István³⁸ *függetlenségpárti* hadtörténésznél lesz hangsúlyos szempont, mivel mint volt 48-as honvéd, a népfelkelésen is alapuló honvédsereg sikereit vetítette vissza a csatára, így a népi ellenállás szintje felértékelődik nála.

1867-től kezdődően a monarchia bukásáig a történészek ennek a – leegyszerűsítve - *kuruc-labanc* politikai törésvonal mentén írtak Mohácsról is. Ebben a felvetésben érthetővé válik az események, de akár a politikai- ideológiai preferenciákat megtestesítő történelmi személyek – Dózsa, Szapolyai, Tomori Pál, I.Ferdinánd - értékelésének a különbözősége is.

A *függetlenségpárti* történészek, Horváth Mihály (1867 előtt), Szalay József, Acsády Ignác³⁹ és Kápolnai Pauer István közel azonos véleményre jutnak Mohács és a kiegyezés összehasonlításában⁴⁰. Acsádynál fogalmazódik meg talán legmarkánsabban a Habsburg házzal szembeni ellenérzésük, amiből nem nehéz kiolvasni az aktuálpolitikai üzenetét.

Megfogalmazásában: „*A tömegekben legyőzhetetlen ellenszenv élt tehát minden idegen trónkövetelő iránt {...} oly mélységes volt, oly elemi erővel nyilvánult, hogy még azok is, kik maguk idegen jelöltet támogattak, azt mondták, hogy megválasztása teljes lehetetlenség. A magyarok inkább meghalnak, inkább a törököt fogadják testvérnek, semhogy idegent válasszanak s idegené csak akkor lesz a korona, ha a magyarságot előbb gyökeresen kiirtja.*”⁴¹

³⁴Horváth 1868:18-19

³⁵Tarafás 2019:28-29

³⁶Horváth 1871: III.399; IV.3-4; Öze 2009:15

³⁷Öze 2009:70

³⁸Kápolnai Pauer István:1833-1896. 1849-49-es honvéd, 1867 után a Magyar Királyi Honvédség tisztje, hadtörténész

³⁹Acsády Ignác: 1845-1906. Történész, újságíró, MTA tag

⁴⁰Horváth 1871: IV. 4.; Tarafás 2019: 388.391

⁴¹Acsády 1897:12

Az *aulikus* történészek – Szécsen Antal⁴², Fraknói Vilmos, Marczali Henrik⁴³, Ortvy Tivadar és Szekfű Gyula⁴⁴ - esetében azonban árnyaltabb a kép. Ugyan párhuzamot vontak a Habsburg ház 1526 utáni magyarországi hatalomra jutása, a közállapotok stabilizálásában és az ország török ellenében történő megvédésében betöltött pozitív szerep, illetve az 1867-es – Habsburg-házzal történő - kiegyezés között, de náluk is feltűnik esetenként a Habsburg birodalomhoz való tartozás árnyoldala, mint pl. Fraknóinál, Marczalinál⁴⁵ és Szécsen Antalnál⁴⁶ is. Azonban ennek ellenére egyértelmű, hogy a történeti narratíváik erős legitimációs törekvést jelentettek a Habsburg ház vonatkozásában. Az *aulikus* történészek is hangsúlyosan kitérnek egyes történelmi személyek szerepére, nem meglepő módon ellentétes véleményt alkotva mind Tomori, mind Szapolyai megítélésében⁴⁷, de akár a *honvédő paraszt mítoszával* kapcsolatban is, ami tulajdonképpen meg sem jelenik náluk⁴⁸.

Szekfű 1917-ben jelentette meg *A magyar állam életrajza* című tanulmányát először német, majd utána magyar nyelven is. Ebben a német egyesítési koncepciók két változatának mintájára megalkotott *nagymagyar* és *kismagyar* út a nyugati országrész katolikus és udvarhű, míg a keleti országrész protestáns és Habsburg ellenes törekvéseit jelentette a 16-17. században. A *nagymagyar* út a Habsburg birodalmon belül, az udvarral együttműködve jelentette az önrendelkezés biztosítását, míg a *kismagyar* út függetlenségi törekvései állandó fegyveres konfliktust jelentettek mind az udvarral, mind a nyugati részek magyarságával szemben. Ez ebben az értelemben utal az *aulikus* és *függetlenségpárti* irányzatokra is. Igazi nemzeti érdeknek a Habsburg orientációt tekintette, amely végül is kivezette az országot a Mohács utáni katasztrofális állapotából. Az ország önrendelkezésének, alkotmányosságának a helyreállítása szerinte 1867-ben történt meg.

A kiegyezés sokkal nagyobb szabadságot biztosított az országnak önrendelkezési és közös ügyekbe történő beleszólási joga folytán, mint az 1526 előtti rendi alkotmány alapján. A dualizmus tulajdonképpen az „1526 előtt meglévő állami önállóság egyenes folytatása”.⁴⁹ Így a magyarság érdekében, a nemzetiségi elszakadási törekvések, a fenyegető orosz expanzionizmus elleni küzdelemben szükség van a Habsburg házra.

⁴²Szécsen Antal:1819-1896. Politikus, történész

⁴³Marczali Henrik:1856-1940: Történész

⁴⁴Szekfű Gyula:1883-1955. Történész, politikus

⁴⁵Tarafás 2019:388

⁴⁶László 2018:63.64

⁴⁷Fraknói 1884:39.40.41.171.270-271; Marczali 1911:394; Romsics 2011:283-284; Ortvy 1910:31.47

⁴⁸Marczali 1911:378

⁴⁹Romsics 2011:283-284

De ugyanúgy kiolvasható belőle egy német vezetés alatt álló Közép-Európa elképzelés is, amelyhez Magyarországnak - az ezeréves „*keresztény-germán kultúrközösség*” történeti érvrendszere szerint - tartoznia kell.⁵⁰

Azonban annak ellenére, hogy dolgozatomban a *kuruc-labanc* ellentét mentén elemzem a műveket, azt is hozzá kell tenni, hogy egyes vélemények szerint a korszak történetírói irányzatait nem lehet leegyszerűsíteni csak erre.⁵¹ A 19. század végére a hagyományos kétpártrendszerű politikai berendezkedés kezdett széttöredezni az új társadalmi, gazdasági- és politikai problémák megjelenésével, amelyek új vetületét jelentették a történészi megközelítéseknek is.⁵² Témánk szempontjából ez annyiban érdekes, hogy az új politikai-ideológiai irányzatok elemei is egyértelműen kimutathatók a mohácsi csatával, annak korával foglalkozó művekben és tanulmányokban. Acsádynál Mohács vonatkozásában feltűnnek a marxizmus, a dialektikus és történelmi materializmus nézetei.⁵³ De ugyanúgy megfigyelhetők a politikai katolicizmus⁵⁴ elemei is, amelyek Fraknói Vilmos korszakra vonatkozó munkásságában köszönnek vissza.⁵⁵

Végezetül hozzá kell tenni, hogy egyes történészi vélemények szerint a dualizmus korában kevésbé volt hangsúlyos a mohácsi csata értékelése. Azt is kiemelik, hogy a korszakban tulajdonképpen elmaradt a csata új kutatásokon, eredményeken alapuló vizsgálata a szaktudományi munkákban, azok nagyjából már a reformkorban véglegesült narratívákon alapultak, igaz részletgazdagabb kidolgozottságban. Ez megjelenik Benda Kálmán 1976-ban, a csata a 450.éves évfordulója alkalmából írt tanulmányában, azzal, hogy: „*Az 1867-es kiegyezés után, a dualizmus korszakában Mohács mintha eltűnnék a nemzeti közérdeklődésből, nem hivatkoznak rá.*”⁵⁶

⁵⁰Hatos 2015: 79-80

⁵¹László 2018:67

⁵²Gyurgyák 2007:118

⁵³Romsics 2011:148

⁵⁴Gyurgyák 2007:130-131

⁵⁵Fraknói 1884:302-303

⁵⁶Benda 1976:9-10

A szakirodalom feldolgozása után ettől azonban némileg eltérő véleményre jutottam. Számos a csatával és a korszakkal foglalkozó történettudományi mű született, ráadásul amelyekben a kor aktuálpolitikai kérdései és ideológiai vitái is hangsúlyosan megjelentek. Ezzel együtt, B. Szabó János is számon kéri a korszak történészein a 2020-ban *A mohácsi csata a modern kori történetírásban* címmel megjelent tanulmányában azt, hogy elmaradt a „19. századi »információs bumm« hatása” a kutatások során.⁵⁷

1.2. A francia-török szövetség értéktétele

A dualizmus korában Európához - amely Európa fogalom itt főleg Nyugat-Európát jelentette - való tartozás gondolatának pozitív értéktétele volt.⁵⁸ Ez a Mohács koráról szóló történészi interpretációkban egyformán megjelenik mind a *függetlenségpárti*, mind pedig az *aulikus* irányzatban, amely leginkább a „Magyarország, mint a kereszténység védőbástyája”⁵⁹ vagy „*keresztény civilizáció védőbástyája*”⁶⁰ kulturális toposzban nyilvánul meg. A Magyar királyság küldetését „*Európa megoltalmazásának missiója*”-ban látják, azzal, hogy „*a maroknyi magyar nép a nyugati Európa, a keresztény civilizáció megmentésében a legkiválóbb tényező*”.⁶¹

Természetesen a politikai közbeszédben ekkor már nem az iszlám terjeszkedés, a török hódítás elleni küzdelem jelenik meg benne, hanem a nemzetiségi elszakadási törekvéseket és pánszlávizmust is felkaroló orosz birodalmi expanziós törekvések elleni politikai fellépés érvrendszerében kapott szerepet. Így a keleti-ázsiai barbárság – a cári Oroszország - elleni fellépésként jelenik meg az aktuálpolitikai múltértelmezésekben.⁶²

Azonban azt is meg lehet figyelni, hogy főleg a 19. sz. végétől árnyaltabbá válik a kép. Egyre erőteljesebben jelenik meg a történészi munkákban a külpolitikai elszigeteltség és ország magára maradása Mohács korában a török, az iszlám terjeszkedés ellenében.⁶³

⁵⁷B.Szabó 2020:345-348

⁵⁸Gyáni 2007:480-481; Hatos 2015:74

⁵⁹Horváth 1871: III.400

⁶⁰Fraknoi 1896:516

⁶¹i.m.303-304

⁶²Gyáni 2007:480-481; Hatos 2015:75

⁶³Szalay J. 1879: II.202. Acsády 1897:11

Mintha az európai politikai- katonai szövetségi rendszerek alakulása és változása tükröződne vissza a Mohács koráról szóló írásokban. 1893-ban megszületik az orosz-francia katonai egyezmény, majd 1904-ben az angol-francia *entente cordiale* és végül 1907-ben az angol-orosz megállapodás, amivel tulajdonképpen létrejön a Monarchia számára az ellenséges antant.

Jól jellemzi a külpolitikai viszonyokról alkotott képet Ortwaynak Mohács koráról megfogalmazott 1910-es kijelentése, amely szerint: „Azok a célok, melyekért az akkori világpolitika küzdött, megoszlatták az európai nemzetek közös érdekeit. A keleti veszedelemmel szemben a kereszténység ereje nem hogy tömörült volna, hanem ellenkezőleg, az akkori törekvések ezt az erőt teljesen megbénították.”⁶⁴

Ezt abban az összefüggésben is lehet vizsgálni, ahogy Franciaország és I.Ferenc francia király mohácsi katasztrófában betöltött szerepéről nyilatkoztak. A cári Oroszország - mint Mohács korában az oszmán birodalom – az ázsiai keleti barbárság megtestesítője volt a kortársak szemében, akivel a *Nyugat* - és itt Franciaország, mint a *Nyugat* megtestesítője - szövetségre lép, mint korábban a török birodalommal.

Így a Habsburg ellenes török-francia szövetség létezését általában alapvetésnek fogadják el, amely az egyik kiváltó oka volt az oszmán hadjáratnak és mint a katasztrófához vezető út egyik összetevőjeként tekintenek rá.⁶⁵ Ez alól Szalay kivétel. Elismeri ugyan a Habsburg ellenes éllel kötött szövetséget I.Ferenc francia király és Szulejmán között, de ő nem ezt tartja a török hadjárat kiváltó okának. A problémát inkább abban látta, hogy a szövetség létrejötte megfosztotta a külföldi segély lehetőségétől is Magyarországot, mivel az megosztotta az európai hatalmakat egymás ellenében. „Egyébiránt természetes, hogy nem Ferencz király hozta Magyarországra a törököt {...} – írja - de az is természetes, hogy Ferencznek vele való szövetsége igen káros volt reánk nézve.”⁶⁶

Azonban a Szalay féle megfogalmazásban még nem érzékelhető olyan mértékű indulati túlfűtöttség, amely később sajátja lesz a francia-török szövetség interpretációinak, mint ahogy Horváthnál is inkább tényszerű állításnak tekinthető. Ez talán betudható annak, hogy idézett gondolataikat Horváth 1871-ben, míg Szalay 1879-ben vetette papírra, azaz az európai – említett - ellenséges szövetségi rendszerek kialakulása előtt.

⁶⁴Ortway 1910:7

⁶⁵Horváth 1871: IV.5; Kápolnai: 1889:195; Fraknói 1884:303; Romsics 2015:176

⁶⁶Szalay J. 1879: II.203

Az viszont mindenképpen megállapítható, hogy a szövetség létezésének megítélésében - szintén kivételként – nem állapítható meg markáns különbség a *függetlenségpárti* és az *aulikus* történészi vélemények között.

1884-ben azonban Fraknói már rendkívül ellenségesen fogalmaz I.Ferenc francia király szerepéről. Mohács korának külpolitikai viszonyaival foglalkozva jelzésértékű megállapítást tesz: „*A francia diplomatia ármányai*”⁶⁷ Ezt követően rögzíti, hogy „*a szent kereszt jele alatt küzdött ősök unokái, egymás ellen, a kereszténység esküdt ellensége támogatását nem haboznak igénybevenni*”.⁶⁸

De ugyanez figyelhető meg Kápolnai Pauer Istvánnál is egy 1889-es tanulmányában. „*I. Ferencz, francia király, nem csak hogy a magyarokat az összes kereszténység hatalmas ellensége elleni háborúban nem segítette, - állapítja meg - de még a törökök győzedelmét is óhajtotta.*”⁶⁹

Szekfü a mohácsi katasztrófa okai között a külpolitikai kedvezőtlen folyamatok jelentőségét is elismeri. Ez alatt nem csak a keresztény Európa segítségnyújtásának elmaradását értette, hanem a török-francia szövetség létrejöttét is. Ahogy 1918-ban írja: „*A katasztrófát az ország belső viszonyai teljesen előkészítették, bekövetkezésének időpontját azonban a külpolitikai események határozták meg {...} Magyarország segítség nélkül, támogatás nélkül vérzett évtizedeken át s a végső döfés keresztény kéztől irányítva, döntötte a porba.*”⁷⁰

Az idézett megállapítások alapján úgy tűnik, hogy a francia diplomáciával szemben már korábban is megjelenő negatív értékítélet a történetírói interpretációkban egyre inkább felerősödött a dualizmus kései korszakában, különösen az első világháborút megelőző szövetségi rendszerek kialakulása idején, illetve a világháború alatti években. Miután ellenséges szövetségi rendszerek tagjaként állt szemben az Osztrák-Magyar Monarchia és Franciaország, ez érthető teszi a nézőpontjukat. Így érthetővé válik Szekfü költői képekben megfogalmazott gondolata is, amely erőteljesen tükrözi vissza jelenkorának eseményeit, hiszen 1918-ra már elkerülhetetlen volt a Monarchia, és így Magyarország katonai veresége is.

⁶⁷Fraknói 1884:32

⁶⁸i.m. 303

⁶⁹Kápolnai 1889:195

⁷⁰Szekfü 1918:86

2. A két világháború között

Az I. világháborús vereség, az őszirózsás forradalom, a proletárdiktatúra, majd a román megszállás és végül a tragikus eseménysorozatot betetőző trianoni békediktátum sokkolta a magyar társadalmat, ami alapvetően befolyásolta a szellemi irányzatokat is⁷¹, amelynek eredményeképpen a történészek is reflektáltak koruk nagy kérdéseire nem titkolt politikai és ideológiai szándékok mentén.

A korszak hivatalos ideológiája a jobboldali nemesi múltszemléletű keresztény-nemzeti kurzus lett,⁷² amelynek megalapozását, történeti, ideológiai háttérét a szellemtörténet szolgáltatta. Az irányzat kiemelkedő képviselői Szekfű Gyula és Hóman Bálint⁷³ voltak. A hivatalos kurzus által elfogadott megközelítések mellett megjelent még a marxista és a nemzetiszocialista történetírás is.⁷⁴

Azonban a békediktátumot olyan tragédiaként élték meg, hogy Trianon megítélésében tulajdonképpen azonos platformon jelentek meg mind a baloldali, mind a jobboldali gondolkodók Mohácsot látva előképnek.⁷⁵

A Horthy-rendszer fő célkitűzése az ország területi egységének a helyreállítása volt, és ezért az irredentizmus a kurzus egyik alapelemévé vált. A dualizmus Mohács képéhez képest így átértékelődött a tragédiához vezető út, annak okai és következményei. A történészek új ideológiai és politikai összefüggéseket állítottak fel, amelyek megjelentek akár a területi revíziók, akár a második világháborús szerepvállalás történeti érvrendszerében is.

Mint korábban a dualizmus korában itt is kiemelésre kerültek egyes történelmi személyek szerepvállalása, annak értékítélete, de más összefüggésekre helyezve a hangsúlyt. Nem csak a történelmi események, de Mohács és Trianon tragikus sorsú történelmi személyei között is párhuzamot láttak meg. Kiemelik Tomori Pál és Tisza István életútja és tragikus sorsa közti párhuzamot.⁷⁶ Koruk bűneinek feloldozását látják személyükben, akik a katasztrófát előidéző erkölcsi hanyatlást egyszemélyben próbálták feltartani és gátját állni a bukásnak.

⁷¹Romsics 2011:245

⁷²i.m.251

⁷³Hóman Bálint:1885-1951. Történész, politikus. 1932-1938 és 1939-1942 kultuszminiszter

⁷⁴Romsics 2011:292-293

⁷⁵Ujváry 2010:12

⁷⁶Hóvári 2020:548-549.; Angyal 1920:33.; Szekfű 1926c:588-589.594.; Kóbor 1939:510

Bárdossy László⁷⁷ az 1943-as *Magyar politika a mohácsi vész után* c. politikatörténeti művében is foglalkozik korral.⁷⁸ Műve epilógusában a mohácsi katasztrófát követő anarchiáért felelős elit döntéseit elemzi, de nem nehéz felfedezni saját személyes érintettségét sem. Második világháborús politikai döntéseinek indokoltságát jeleníti meg a 16. századi példán keresztül, amikor Martinuzzi Fráter György Mohácsot követő szerepével foglalkozik, aki a katasztrófát követő évtizedekben próbálta az ország újraegyesítését elérni.⁷⁹

Egyre több történésznél jelent meg a társadalmi, gazdasági kérdések vizsgálata is. Ez egyformán igaz mind a hivatalos keresztény-nemzeti kurzus (pl. Eckhart Ferenc⁸⁰, Szekfü), mind a szélsőjobboldali (Málnási Ödön⁸¹), illetve a marxista (Mód (Oszkó) Aladár⁸²) történészekre is, igaz más ideológiai alapok mentén. Ebben az összefüggésben új értelmet nyert a *honvédő paraszt mítosza* és a Dózsa féle felkelés leverésének következményei. Ez leginkább a marxista és szélsőjobboldali interpretációkban jelenik meg, hiszen az osztályharc alapú történelemszemlélet megerősítését látják a jobbágyfelkelésekként értelmezett eseményekben.

A dolgozat témájául szolgáló francia-török szövetség megítélése is jelentősen átértékelődött reflektálva mind Trianon okaira, mind pedig a keleti barbárság új jelentéstartalmára.

Miután a korszakban leginkább Franciaországot hibáztatták, a francia külpolitika bűnének tartották a trianoni békediktátumot, így a szerzők rendkívül éles hangnemben emelik ki a francia-török szövetség negatív hatásait⁸³. Ebben a kérdésben Hóman, Török Pál⁸⁴, valamint Artner Edgár⁸⁵ látja árnyaltabban azt.⁸⁶

⁷⁷Bárdossy László:1890-1946. Politikus, 1941-1942 között miniszterelnök

⁷⁸Bárdossy 1943:21

⁷⁹Bárdossy 1943:333.334.336

⁸⁰Eckhart Ferenc:1885-1957. Jog- és gazdaságtörténész

⁸¹Málnási Ödön:1898-1970. Szélsőjobboldali politikus, történész

⁸²Mód (Oszkó) Aladár:1908-1973. Marxista történész

⁸³B.Szabó 2020:349

⁸⁴Török Pál: 1885-1943. Történész

⁸⁵Artner Edgár:1895-1960. Egyháztörténész, római katolikus pap

⁸⁶B.Szabó 2020: 349; Györkös 2015:338-339

2.1.A Trianon-Mohács párhuzam

A trianoni békediktátum után igen korán megjelentek Trianont értelmező történeti munkák, amelyek szerint az beleillik a nagy nemzeti tragédiák sorába is. Mohácsot követően az ország három részre szakadt, a trianoni békediktátum pedig darabjaira szakította az országot. A párhuzam egyértelmű volt és így azonnal megtalálták Mohács és az odavezető út párhuzamát Trianonnal.⁸⁷ A párhuzam üzenetértéke abban is megnyilvánult, hogy ahogy az ország területi egysége 1526-ot követően is helyreállt, úgy az Trianon után is meg fog történni.

Természetesen Horthy Miklós is rendszeresen használta politikai gondolatainak történeti alátámasztására Mohács és Trianon párhuzamát, mint ahogy Bethlen Istvánnál is többször előfordult. Beszédekben egyértelműen megjelent az első világháború utáni eseményekre utalva a Mohács hasonlat és feltűnnek bennük a revans törekvések is.⁸⁸

Mohács és Trianon összefüggésében úgy ítélték meg, hogy Trianon nem következett be volna Mohács nélkül, hiszen az azt követő eseményekben látták meg a nemzetiségi probléma gyökereit, ami Trianonban csúcsosodott ki.

Berzeviczy Albert⁸⁹ a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként már 1920-ban a nemzeti katasztrófák sorában Trianont úgy jellemzi - párhuzamot vonva a mohácsi tragédiával is -, hogy az *„elmúlt, nagy nemzeti katasztróáinknak majdnem összes jellegzetes vonásait egyesíti magában s így a legnagyobb és legsúlyosabb válság, mely életerőnket addig próbára tette”*.⁹⁰

Angyal Dávid⁹¹ - aki történészként Szekfű Gyula korábbi mestere volt - 1920-ban *Mohács* című tanulmányában is ezt fogalmazta meg: *„Most, amikor még csak néhány év választ el a mohácsi vész négyszázados évfordulójától, a legújabb események kényszerítő erővel idézik emlékünke.”*⁹²

⁸⁷Zeidler 2001:7

⁸⁸Turbucz 2020:188; Kerepeszky 2013:310-311; Bethlen 1933:37.316.322.376

⁸⁹Berzeviczy Albert:1853-1936. Történész, politikus, az MTA elnöke

⁹⁰Berzeviczy 1920: idézi Zeidler 2001:9

⁹¹Angyal Dávid:1857-1943. Liberális pozitivistá történétíró, MTA tag

⁹²Angyal 1920:29-39

Az 1867-től a Trianonig terjedő időszakot a Jagelló-korhoz hasonlítja kiemelve a belviszályokat: „*És ha jól vizsgáljuk a mi belső harcaink történetét a világháború előtt, vajjon nem ugyanez a kérdés volt-e akkor is a viták központja, noha más nevek hangzottak fel {...} A mi pártharcaink az új formák közt is csak olyan személyesek, csak olyan féktelenül viharosak voltak, mint a mohácsi vész előtt.*”⁹³

A párhuzam más területeken is megjelent, mint például Thienemann Tivadar⁹⁴ irodalomtörténészénél is a *Mohács és Erasmus* c. tanulmányában azzal, hogy a csatán kívül nincs még olyan esemény „*mely több tanulsággal szolgálna mai helyzetünk történelmi megértésére, mint a régi magyarság nagy katasztrófája: Mohács*”.⁹⁵ Kiemeli a Jagelló-kor szellemi életének hanyatlását, ami a Trianon előtti közélet kritikáját is jelentette. Trianon után már elkerülhetetlennek látják a mohácsi tragédiát, mint ahogy Trianont sem tudta az ország elkerülni.⁹⁶

Trianont követően a párhuzam Szekfűnél is előfordul az 1920-ban született *Három nemzedék* c. művében. Még érzékelhetően munkál benne Trianon traumája, mikor papírra veti, hogy: „*Pártoskodás és elvakultság, ezek valának a mohácsi változásnak előjelei és évtizedes kísérői. Nincs kétség benne, hogy mindezek feltűntek a mai változásban is, melyet a mi sorsüldözött nemzedékünknek kell átélnie.*”⁹⁷ Kiemeli a katasztrófát jelző elemek hasonlóságát Mohács és Trianon előtt. A „*pártviszályt és a kormányhatalom sülyedését – írja - már megtaláltuk a kiegyezési korszak idejében, annak közjogi viharában.*”⁹⁸ Még egyértelműbben fogalmaz később, ahol kárhoztatja a dualizmus politikusainak önös érdekharcait a Trianonhoz vezető úton összehasonlítva a Mohács előtti kor politikai küzdelmeivel: „*Amint ez körülbelül hasonlóképen történhetett négyszáz év előtt, a Mohácsot előidéző Mohácsért felelős nemesi gyülekezetekben.*”⁹⁹

Szekfű az 1926-os 400 éves évforduló alkalmával megjelent *Mohácsi emlékkönyv 1526* c. tanulmánykötet recenziójában is kiemeli a korszak narratívájának alapelemét jelentő azon gondolatot, hogy Európa elfelejtette mit köszönhet a *kereszténység védőbástyájának*, a magyar nemzetnek, amire Európát emlékeztetni kell.¹⁰⁰

⁹³Angyal 1920:29-31

⁹⁴Thienemann Tivadar:1890-1985. Irodalomtörténész, MTA tag

⁹⁵Thienemann 1924:1

⁹⁶i.m.2

⁹⁷Szekfű 1920:7

⁹⁸i.m.16

⁹⁹i.m.255

¹⁰⁰Szekfű 1926a:762

Ez kora történéseire is utalt, hiszen Magyarországot nem csak cserbenhagyta, de el is árulta Európa annak ellenére, hogy a töröktől megvédelmezte és az mégis Trianonnal jutalmazta. Azonban ezzel együtt úgy gondolták, hogy ugyan Magyarországot 1526-ban Európa cserbenhagyta, de ezzel együtt világtörténeti hivatása mégis az európai civilizáció védelme a „*keleti barbársággal*”¹⁰¹ szemben. Ekkor azonban már a keleti barbárság a kommunizmust jelentette, amellyel szemben a Magyarországnak erkölcsi kötelessége fellépni ugyanúgy, mint Mohács korában a török ellen.

Szekfünek ugyancsak 1926-ban jelent meg egy cikke *Mohács vagy Trianon* címmel. Itt ismét párhuzamot von a két tragédia között, és értékeli is azok jelentőségét. Ő Mohácsot nagyobb tragédiának tartja, ellentétben a kor közvéleményével, amely az „*új nemzeti csapásunkat hasonlíthatlanul végzetesebbnek tartja*”.¹⁰² Trianon következménye Mohácsnak, hiszen az azt követő török hódoltság miatt vált az ország soknemzetiségű állammá és veszítette el szuverenitását. Ez utóbbit azért tartotta katasztrofális következményének, mert ezáltal a monarchiához lett az ország láncolva, amelynek bukása Magyarországot is a mélybe rántotta. De ugyanúgy kárhoztatta Mohácsot az ország társadalmi struktúrájának átalakulása miatt is, mivel az okozta a magyar társadalom eltérő fejlődését Nyugat-Európától. E három tényezőben találta meg Mohács következményeiben Trianon csírait.¹⁰³

Szekfü visszatér a következmények értékelésére a *Három nemzedék* 1934-es újabb kiadásában. Ebben számot vetve a Trianon óta eltelt 14 év hatásaival az elcsatolt területeken, tragikus eredményre jut. Felülbírálja korábbi nézetét, mely szerint Mohács volt a nagyobb tragédia. Míg Mohács után a török csak a politikailag uralta az ország nagyobb részét, addig Trianon után a „*csehek, oláhok és szerbek egyaránt felforgatták a birtokviszonyokat {...} a leszakított területek magyar városai is megakadtak nemzeti fejlődésükben {...} az egész leszakadt terület nemzetiségi viszonyai gyökeresen megváltoztak a magyarság hátrányára*”.¹⁰⁴

Domanovszky Sándor¹⁰⁵ szintén párhuzamba állította Trianont és Mohácsot. „*Kifosztották, gazdaságilag tönkretették az országot {...} e csapás mellett is Mohács – állapítja meg - eltörpül*”.¹⁰⁶

¹⁰¹Klebsberg 1926:7-9

¹⁰²Szekfü 1926b:333

¹⁰³i.m.333-334

¹⁰⁴Szekfü 1934: idézi Zeidler 2001:8

¹⁰⁵Domanovszky Sándor:1877-1955. Történetész

¹⁰⁶Domanovszky 1927: idézi Zeidler 2001:7-8

Azonban vitába szállt Szekfűvel a kettős királyválasztás, Szapolyai és I.Ferdinánd közti választás kérdésében és védelmébe veszi a korábbi *függetlenségpárti* irányvonalat. „Értjük a kettős királyválasztásnak ezt az éles elítélését, - írja - de nem értjük, hogy miért kell ebből minden ódiumnak a keleti félre esnie, és miért kell ott elítélni mindazt, ami a nyugati országrészen természetesnek van feltüntetve.”¹⁰⁷

De a párhuzam még a 30-as évek végén is erős érzelmi tartalommal bírt, hiszen az 1939-es ifj. Andrássy Gyula¹⁰⁸ által szerkesztett *Magyarország Vereckétől napjainkig* c. műben is megjelenik¹⁰⁹, mint ahogy Szekfű is visszatér ugyanabban az évben *A magyar jellem történetünkben* c. tanulmányában Mohács és Trianon összehasonlítására¹¹⁰.

Trianon megítélésében az 1930-as években megszerveződő nemzetiszocialista szélsőjobboldal¹¹¹ is hasonló gondolatokat fogalmazott meg történetírói interpretációiban. Az irányzat történészei közül Málnási Ödönt és Baráth Tibort¹¹² lehet kiemelni. Baráth geopolitikai szemléletű földrajzi determinizmusa alapján a földrajzi egységnek tekinthető Kárpát medencében „egyetlen állameszmének van helye”. Mind Mohács, mind Trianon után megszűnt az „állami és gazdasági egység”, így a Kárpát medencében sem egyetlen „állameszme” lett uralkodó. Mind a két korszakat „pusztuló magyar világgént” látja.¹¹³ Málnási 1937-ben írta meg a magyar nemzet szélsőjobboldali – megfogalmazásában - „őszinte” történetét¹¹⁴, amelyben aktuálpolitikai üzeneteihez szolgáltatott történeti érvrendszert¹¹⁵, amelyhez így természetesen szintén Mohács általa vélt tanulságait is felhasználta.¹¹⁶

A történelem marxista értelmezése a korszakban Molnár Erik¹¹⁷, Révai József¹¹⁸ és Mód (Oszkó) Aladár¹¹⁹ nevéhez fűződik.¹²⁰ A politikai- ideológiai szemléletben történő múltértelmezést a történészek alapvető feladatának tekintették és nyíltan az ideológia szolgálatába állították a történetírást.¹²¹

¹⁰⁷Domanovszky 1930:884-885

¹⁰⁸ifj. Andrássy Gyula:1860-1929. Politikus, közíró

¹⁰⁹Praznovszky 1939:410; Zsitvay1939:466

¹¹⁰Szekfű 1939: 303

¹¹¹Romsics 2011:337

¹¹²Baráth Tibor:1906-1992. Szélsőjobboldali történész

¹¹³Romsics 2011:343

¹¹⁴i.m.338

¹¹⁵i.m.341

¹¹⁶Málnási 1937: 56-72

¹¹⁷Molnár Erik:1894-1966. Marxista történész, filozófus, közgazdász, jogász és politikus

¹¹⁸Révai József:1898-1959. Kommunista politikus, a Rákosi-kor meghatározó ideológusa

¹¹⁹Mód (Oszkó) Aladár:1908-1973. Marxista történész, író

¹²⁰Romsics 2011:347

¹²¹Romsics 2011:352; Kovács 2015:125

Interpretációik tulajdonképpen a korábbi korszakok *függetlenségpárti* történetírói irányzatának bizonyos értelemben vett folytatásának tekinthetők, de mindezt természetesen a marxizmus keretei között értelmezve¹²², amelyet Mód Aladár fejtett ki legrészletesebben az 1943-ban megjelent *400 év küzdelem az önálló Magyarországért* c. munkájában. Nála a nemzeti függetlenségi küzdelmek egyértelműen összekapcsolódtak társadalmi- és gazdasági küzdelmekkel, marxista értelmezésben az osztályharcra is.¹²³ A Habsburgok elleni küzdelem a második világháború éveitől a németek elleni ellenállás üzenetével is íródott, egy népfrontszerű széles körű összefogás kiemelésével. Trianon vonatkozásában kiemeli, hogy „*az imperialista trianoni béke szétépte a történelmi Magyarországot {...} egyetlen pozitívumot hozott: az ország visszanyerte függetlenségét*”. Ekkor még a békediktátum nála is egy tragikus esemény, hiszen még a *trianoni megcsönkítottságról* ír és ezzel összefüggésben az 1938-tól kezdődő határrevíziók kapcsán számára is egyértelmű volt, hogy az elszakított országrészek *visszatértek*.¹²⁴

Összességében megállapítható, hogy ezek a kijelentések már a korszak kezdetétől fogva kijelölték azokat a gondolati kereteket, amelyek mentén Trianon és Mohács párhuzamra építve fejtették ki narratíváikat a történészek. Így a mohácsi csata is beleillik a nemzeti múltat tragédiák sorozataként láttató narratívájába¹²⁵, amelyet a magyar közgondolkodásban elfoglalt helye tökéletesen alkalmassá tett hatalmi preferenciákat megtestesítő aktuálpolitikai üzenetek közvetítésére. A mohácsi csata a társadalom széles rétegeit tudta megszólítani, mindenki számára érthető párhuzamot jelentett.

¹²²Romsics 2011:352

¹²³Kósa 2012:12-13

¹²⁴Mód 1943:219.233

¹²⁵Gyáni 2013:30

2.1.1. Mohács, Trianon és Franciaország

A francia-török szövetség mohácsi csatára gyakorolt hatásának a megítélése a dualizmus korához képest azonban hangsúlyosabbá vált. „*A harcot, amelyet őseink vívtak, - írja József Attila 1936-ban *A Dunánál* című versében - a békévé oldja az emlékezés.*” Azonban ebben az aspektusban a költő szavai csak Törökország viszonyában értelmezhető, hiszen Franciaország számára nincs bocsánat. Miután elsősorban a francia külpolitika bűnének tartották a trianoni békediktátumot, így a szerzők (többek között Asztalos Miklós¹²⁶, Eckhart Ferenc, Bánlaky József¹²⁷) rendkívül éles hangnemben ítélik el a francia-török szövetséget úgy, hogy az események értékelésekor a francia diplomácia és I. Ferenc francia király szerepének a kiemelése kerül előtérbe. Műveikben rendre visszatérő elem az ország teljes külpolitikai elszigeteltsége, magára maradása¹²⁸, mint ahogy ez jellemzője volt a Horthy rendszer nemzetközi helyzetének is, legalábbis a 20-as évek végéig és a 30-as évek elejéig.

A két világháború közti időszakban felerősödött Magyarország, mint Európa által cserbenhagyott és elárult áldozatként való bemutatása, amelyet természetesen mindig Franciaország mohácsi csatavesztésben betöltött szerepével kötöttek össze. Ebből a szempontból a gyakorlatilag egyöntetű közgondolkodást jól jellemzi Thienemann megállapítása, amely szerint: „*A magyarság áldozatul esett Mohácsnál az európai politikai konstellációnak {...} ez a szempont domborodik ki és I. Ferenc francia udvara köré csomósodik az oksági láncolat legerősebb szála.*” Egyetért Szekfű korábbi 1918-as állításával, hogy mind a belpolitikai, mind a külpolitikai viszonyok hozzájárultak a bukáshoz úgy, hogy a belpolitikai viszonyok előkészítették azt, de a végzetes csapást az országra a francia-török szövetség jelentette.¹²⁹

Franciaország és a mohácsi tragédiában betöltött szerepének negatív értékítélete végig kísérte a teljes korszakot, az nem csak a Trianont közvetlenül követő években volt hangsúlyos.

¹²⁶Asztalos Miklós:1899-1986. Író, történész

¹²⁷Bánlaky József:1863-1945. Honvéd altábornagy, hadtörténész

¹²⁸B.Szabó 2020:349; Asztalos 1933:161-162; 165; Eckhart 1933:145.154; Bánlaky 1928-1942;

¹²⁹Thienemann 1924:18-19

Még 1939-ben is Balanyi György¹³⁰ történész úgy fogalmazott, hogy: „Az az ellenséges gyűrű, mely innét kezdve annyiszor fenyegette megfojtással Középeurópát, ekkor kovácsolódott össze első ízben. I. Ferenc francia király minden szóba jöhető hatalmat mozgásba hozott a Habsburgok világbirodalma ellen, így nem áttallott szövetségre lépni Szulejmán török szultánnal sem.”¹³¹

Bárdossy is kárhoztatja a francia-török szövetséget 1943-as írásában, amelyet a „keresztény szolidaritás” megszűnésének jeleként értékelt. Ezzel összefüggésben egyértelműen megállapítja I. Ferenc francia király és így Franciaország felelősséget a szulejmáni hadjárat megindításában¹³². De nem csak a felelősségét állapítja meg, hanem a francia diplomácia és annak eszközei elleni ellenérzései is erőteljesen kitűnnek írásából.¹³³

A francia-török szövetség, és így Franciaország szerepének elítélése Málnásinál sem marad el a korszak kánonjának megfelelően. Ez abban a kijelentésében ragadható meg, hogy: „A jobbágy ekkor veszi el a hazával való kapcsolatát és a francia király sem kívánja annyira a törököknek Magyarországra vonulását, mint az életből kitagadott magyar, keresztény jobbágy.”¹³⁴ A trianoni békediktátum elkövetői - az az a Nyugat, amelyet tulajdonképpen az antant testesített meg - elleni ellenérzés, a „régie Európa likvidálásának” a vágya különösen a hitleri náciizmus által került megerősítésre, leginkább a szélsőjobboldali körökben.¹³⁵ Málnási történeti érvrendszerében ennek okát azzal adja, hogy Magyarország azáltal vált 200 évre hadszíntérre, hogy a nyugat-európai államok – köztük természetesen elsőként kiemelve Franciaországot – török szövetségben akarták a Habsburg birodalmat térdre kényszeríteni.¹³⁶

Ha kevésbé hangsúlyosan, de Mód Aladárnál is megjelenik Franciaország, és rajta keresztül a Nyugat negatív szerepe. A szövetség megkötéséről kijelenti, hogy „a küzdő felek nem válogattak a szövetségesekben”, illetve Mohácsot követően az „ország a nyugati hatalmak ellentétes érdekeinek összeütközésében” vergődött.¹³⁷

¹³⁰Balanyi György:1886-1963.Piarista szerzetes, történész

¹³¹Balanyi 1939:135

¹³²Bárdossy 1943:13.14-15

¹³³i.m.40-41

¹³⁴Málnási 1937:61

¹³⁵Gyáni 2007: 481-482

¹³⁶Málnási 1937:63

¹³⁷Mód 1943:14-15

Érdekes vetülete a vizsgálatnak az 1926-os 400 éves megemlékezés, amelynek erőteljes aktuálpolitikai üzenetei is voltak. A mohácsi megemlékezés azért is volt fontos a Horthy rendszer számára, mivel lehetőséget láttak az ország külpolitikai elszigeteltségének megtörésére az esemény kapcsán.

Egyrészt alkalmat adott Törökországgal meglévő diplomáciai kapcsolat megerősítésére - amelyet már a dualizmus korában megjelenő turanizmus eszmeiségére is lehetett építeni¹³⁸ - másrészt lehetőséget láttak benne az országot gyűrűbe fogó *kis-antant* szövetségi rendszer fellazítására azzal, hogy politikai nyitást kezdeményeznek a délszláv térség felé.¹³⁹ Azt azonban hozzá kell tenni, hogy már a korszakban sem volt egyértelműen elfogadott a turanizmus eszmeisége, hiszen Szekfű is elítélőleg nyilatkozott róla.¹⁴⁰ Kifejezte abbéli aggodalmát, hogy „*a nyugati kultúra szerves részének számító magyarság nem eshet abba a hibába, hogy történelme újragondolásával kiírja magát a kultúrnépek sorából*”.¹⁴¹

Szekfű az 1926-os 400 éves évforduló alkalmával megjelent *Mohácsi emlékkönyv 1526* c. tanulmánykötet recenziójában is kiemeli a korszak Mohács-Trianon narratívájának alapelemét jelentő azon gondolatot - idézve gróf Klebelsberg Kuno¹⁴² bevezetőjét -, hogy a keresztény Európa elfelejtette mit köszönhet a kereszténység védőbástyájának, a magyar nemzetnek, a mohácsi áldozatnak, amire Európát emlékeztetni kell¹⁴³. Ez egyértelmű üzenet volt a trianoni békediktátum felelősei, és így Franciaország felé is.

Klebelsberg szerint ugyan Magyarországot cserbenhagyták, de ezzel együtt világtörténeti hivatása mégis az európai civilizáció védelme a „*keleti barbársággal*” szemben.¹⁴⁴ Korának értelmezésében a keleti barbárság már a kommunizmust, és később még inkább a szovjet veszélyt jelentette, amellyel szemben Magyarországnak erkölcsi kötelessége fellépni. Hóman ugyanúgy utal a *Magyar történet* c. művében Magyarország, mint a „*kereszténység védőbástyája*” évszázados kulturális toposzára¹⁴⁵, amelyből a korszak aktuálpolitikai kérdései, mint például a szovjet veszéllyel szembeni fellépés is kiolvasható.

¹³⁸Oláh 2012:76

¹³⁹Hóvári 2020:540

¹⁴⁰Szekfű 1940:1

¹⁴¹Oláh 2012:78

¹⁴²Klebelsberg Kunó:1875-1932. Jogász, országgyűlési képviselő, művelődéspolitikus, 1921–1922 között belügy-, 1922–1931 között kultuszminiszter

¹⁴³Szekfű 1926a:762

¹⁴⁴Klebelsberg 1926:7-9

¹⁴⁵Hóman 1935:594

Ahogy korábban már említettük Mohács korában a *keleti barbárságot* jelentő oszmán birodalom elleni küzdelem *civilizációs küldetés* volt, úgy ezt a Szovjetunió elleni hadba lépés ideológiai elemei között is megtalálhatjuk a második világháborút megelőző években és a világháború alatt is.

Szekfü már 1935-ben a Szovjetunió elleni küzdelmet a 16. századi európai keresztény gondolat meggyengülésével állítja párba. Úgy ahogy Mohács korában a keresztény sorsközösség figyelmen kívül hagyásával Európa magára hagyta az országot, ez jelenkorában a Szovjetunióval szemben is megvalósulni látszik.¹⁴⁶

Hóman *Magyar sors* c. 1942-es írásában kijelenti, hogy: „*Ha a Szovjet – mint egykor Mohács előtt a nyugati keresztény világot ostromló török hatalom – szövetségeseire talált is Európa nyugatán, a keleti szellemű és keleti erkölcsű bolsevik állam képében újra Kelet döngeti Nyugat kapuit s a magyarságot a keleti erővel szemben önként vállalt történeti hivatása kötelezi a küzdelemben való részvételre.*”¹⁴⁷ E gondolatban egyrészt a francia külpolitika Mohács korabeli keleti orientációján keresztül aktualizálja a múltat a második világháború ellenséges szövetségi rendszereire és egyben a Szovjetunió - mint a barbár kelet megtestesítője - elleni harcra utalva.¹⁴⁸

Az egyértelműen látható, hogy markáns szemléletváltás következett be a dualizmus kori nézőpontokhoz képest. A dualizmus korában ugyan megfigyelhető volt Franciaország megítélésének egyre erősödő negatív tendenciája, de még nem kapcsolódott össze a *Nyugat* értékítéletével, a *Nyugat árulása*¹⁴⁹ toposszal, még nem testesített meg egy általánosított, kiterjesztőleg értelmezett ellenségképet. Ez változott meg alapjaiban Trianont követően, hiszen ahogy Gyáni is megállapítja: „*Olyan esemény referenciájául szolgál, amely könnyen értelmezhetővé teszi Magyarország és a nagyvilág, mindenekelőtt Magyarország és a Nyugat {...} közötti viszony mindenkori lényegét. Így, ennek folytán ölti magára a Nyugat a magyar nemzet sorsa iránt közömbös, olykor vele szemben ellenséges erő imázsát.*”¹⁵⁰

¹⁴⁶Szekfü 1935: III.145-146

¹⁴⁷Hóman 1942:138

¹⁴⁸Ujváry 2010:84

¹⁴⁹Gyáni 2007:481; Györkös 2013:335

¹⁵⁰Gyáni 2013:30

3. Mohács a II. világháborút követően

3.1. Az átmenet évei

A második világháborút követően a marxista történetírás erőteljes térnyerése figyelhető meg. 1945-ben jelent meg Andics Erzsébet¹⁵¹ *Munkásosztály és nemzet* c. könyve. Ebben a *Nemzetfenntartó és nemzetellenes erők harca a magyar történelemben* c. részben külön foglalkozik *A magyar uralkodóosztályok Mohács előtt és a Mohács után* c. fejezeteiben az eseményekkel. Mód Aladár említett műve ekkor kerül ismételt kiadásra, és itt már a *szovjet felszabadítás* is megjelenik, de már a nemzeti kommunizmus elemeivel összefüggésben. „*A huszonhatesztendős reakció – írja - {...} a dolgozó osztályok szabadságának eltiprásával megakadályozta azt is, hogy e tömegek nemzeti öntudatra ébredjenek.*”¹⁵² A második világháborút követően már nem lehetett a korábbi határrevíziókat pozitívan értékelni, bár Trianon továbbra is imperialista béke volt megfogalmazásukban. Így a visszacsatolt részek Módnál ekkor már a reakciós nagybirtokosok és a banktőke német imperializmussal összenőtt zsákmányai voltak.¹⁵³ A marxista történészek műveiben megfigyelhető *nemzeti-függetlenségi* jelleg már előrevetíti a Rákosi korszakban szinte kizárólagossá váló *nemzeti kommunista* irányvonalat. Ugyan a marxizmus szerint a történelmi folyamatokat a társadalmi osztályok közötti küzdelmekként, osztályharcként értelmezték, de mindezt egy sajátos, *nacionálkommunista* felfogásban.

1945 után meginduló lassú demokratizálódási folyamat ugyanakkor még lehetőséget adott más nézőpontok megjelenésére is. Bibó István¹⁵⁴ 1948-ban tette közzé az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem* c. írását, amelyben szerinte „*a magyar politikai és társadalmi fejlődés megzavarodásának kezdő időpontjául nyugodtan vehetjük a 16. század elejét*”.¹⁵⁵ Bibó érdekes meglátásra jut az elmúlt 400 év vonatkozásában azzal kapcsolatban, hogy a *magyar alkat, a magyar jelleg* mennyiben felelős nemzeti tragédiáinkért, mennyiben felelős az ország *zsákutcába* jutásáért. Az okok között korábban általánosan elfogadott nézetek szerint az idegen uralmat, az idegen beolvadást és az idegen hatásokat szokták kiemelni. Bibó azonban nem fogadja el kizárólagosnak ezeket. Meglátásában legalább annyira fontos szerepük volt a torzult nemzeti lelki alkat kialakulásáért az olyan történelmi eseményeknek, mint a

¹⁵¹Andics Erzsébet:1902-1986. Szovjet–magyar történész, politikus

¹⁵²Mód 1945:4

¹⁵³i.m.212.214

¹⁵⁴Bibó István:1911-1979. Politikus, politológus, történész

¹⁵⁵Bibó 1948:291

Dózsa-felkelés, a Werbőczy féle törvények és végezetül a mohácsi katasztrófa és az utána kialakult társadalmi és politikai rendnek. Alapvető tragédiának tartja, hogy az események hatására *„indul útjára az újkori magyar társadalmi fejlődés legkártékonyabb jelensége, a paraszttól alig különböző és mégis uralmi szellemmel és társadalmi kiváltság-igénnyel telített, parasztgyűlölő kisnemes”*. A zsákutcás magyar történelem a 16. sz. kezdetén indul meg azzal, hogy: *„Magyarország végleg egy keleteurópaibb, jobbágyelnyomáson és ridegrendiségen alapuló társadalmi szerkezet vonásait vette fel, s ugyanakkor mint politikai egység szétesik.”*¹⁵⁶ Ezen okok együttes hatásaként lelassul a politikai és társadalmi fejlődés, vakvágányra jut, amely közeg aztán determinálta a későbbi tragédiákat okozó rossz politikai döntéseket.¹⁵⁷

¹⁵⁶Bibó 1948:291

¹⁵⁷i.m.290

3.2. Az államszocializmus és Mohács

A Rákosi korszak szűkebb értelemben tulajdonképpen csak az 1948-1953 közötti időszakot jelentené, de a rendszer szellemiségét, ideológiáját, és annak működését tekintve, tágabb keretek között az 1956-os forradalomig terjedő időszak jellemzésére is használjuk. A forradalom rövid időszaka alatt értelemszerűen nem születhettek olyan alpművek, amelyek újabb vetületét jelentették volna a csata értelmezésének. Viszont a forradalmat követő Kádári konszolidáció alatt már markáns különbségek jelentek meg újabb értelmezési keretekkel és párhuzamokkal. Jelen fejezetben ezen narratívák bemutatására töreksem egészen Nemeskürty 1966-ban megjelent *Ez történt Mohács után* c. könyve megjelenését követően indult vitorsorozatig.

3.2.1. A Rákosi korszak

Ismét átértelmeződött a korszakban Mohács jelentéstartalma. Révai már korábban megfogalmazta, hogy a történetírásnak a politikai és ideológiai elvárásoknak kell megfelelnie. Így a török elleni küzdelem is csak történeti érvrendszerként jelent meg a politikai és ideológiai célkitűzések alátámasztására. A korszakban egy sajátos nemzeti kommunista irányzat érvényesült a történetírásban, amely már Mód Aladárnál is megjelent 1943-as művében.

Így a korszakban a marxista történetírás olyan megközelítése rajzolódott ki, ami erőteljesen használta fel a korábbi köznemesi, függetlenségi történet szemlélet nacionalista történeti érveit, amelyet ötvöztek a marxista osztályharcos fogalmakkal.¹⁵⁸ A történelmi események hiteles rekonstruálása kevésbé jelent meg elvárásként a történészek felé. Ez egyértelműen visszaköszön a mohácsi csata és korával foglalkozó történetírói megközelítésekben is.

Mohács korából jellemzően az elnyomott és kizsákmányolt parasztság osztályharcát emelik ki az uralkodó osztály, a feudális földbirtokos nemesség ellen.¹⁵⁹ Ez mellett megjelenik az ország erőforrásainak külföldi tőkés kizsákmányolása is.¹⁶⁰

¹⁵⁸Kósa 2012:12; Őze 2009:75.; Romsics 2011: 382; Andics 1949:47.48.49

¹⁵⁹Andics 1949:62; Molnár 1949:341-342.352.354; Andics 1950:399. in: Györffy-Pach 1950; Karácsonyi 1951:109; Székely 1952:147

¹⁶⁰Karácsonyi 1951:109

A marxista történetírók ekkor már túlléptek korábbi korszakok általános moralizálásán és magát a feudális rendszert tekintették a mohácsi katasztrófa egyik okának.¹⁶¹ Andics megfogalmazásában az uralkodó feudális hatalmi elit „*igazán destruktív osztály*”¹⁶², amely bűne a mohácsi csatavesztés.

A Rákosi érában és azt követően is Molnár Erik¹⁶³ történészként és politikusként is az egyik legbefolyásosabb személyisége volt a magyar történetírásnak. A korszak elfogadott narratívája, azaz a *nemzeti kommunista* szemlélet mellett Molnár egy másfajta, ún. *ausztromarxista* szemléletben értelmezi az eseményeket. Ő is marxista alapon elemzi azokat, de kevésbé nemzeti-függetlenségi, nacionalista alapon.

Molnárnál már megjelenik a *forradalmi munkás-paraszt szövetség* előképe is a mohácsi csata előestéjén, amely korának ideológiai vezérfonala volt, bár elismeri, hogy a parasztság volt még ekkor a vezető erő.¹⁶⁴ A Jagelló kor feudális anarchiáját, belpolitikai küzdelmeit vizsgálva, a köznemesség politikai fellépését a főurakkal szemben pozitív elemként értékelte, annak ellenére, hogy „*a középnemesség a parasztsággal folyó örök osztályharcát ebben az időben meg egyenesen tetőpontjára emelte*”.¹⁶⁵ Ez ugyan ellentmondásnak látszik, de törekvéseiket annyiban tartotta progresszívnak, hogy társadalmi szerepük majd Kossuth-al teljesedik ki, aki a köznemesség élére állva bontotta le a feudális társadalmi-, gazdasági berendezkedést.¹⁶⁶

De nemcsak a nemességen, hanem a parasztságon belül is megkülönböztetett egy frakciót, ami a haladást képviselte, ami szerinte a gazdagparasztság volt.¹⁶⁷ Ez eltérés volt a kor ideológiájához képest, mivel a gazdagparasztság pozitív történelmi szerepének kihangsúlyozása¹⁶⁸ ellentétben állt a korszak *kulákságot* üldöző politikájával.

Ez komoly vitákat váltott ki a kor történészei között, amelynek hatására Molnárnak marxista önkritikát kellett gyakorolnia.¹⁶⁹ Természetesen a korszak antifeudális, osztályharcos szemléletének megfelelően még a köznemesi réteg politikai szerepvállalásának sem lehetett semmilyen pozitív értéktartalma, másrészt az 50-es kulákság ellen indított harcában elfogadhatatlan volt a gazdagparasztság pozitív megítélése.

¹⁶¹Andics 1949:58

¹⁶²i.m.59

¹⁶³Molnár Erik:1894-1966. Történész, politikus

¹⁶⁴Molnár 1949:365-366

¹⁶⁵i.m.352.354

¹⁶⁶i.m.352

¹⁶⁷i.m.354

¹⁶⁸Romsics 2011:379

¹⁶⁹Molnár 1950:395

Így erős kritikával értékelték elméletét mind a társadalmi osztályok, mint pedig a Dózsa féle felkelés résztvevőivel kapcsolatban. Andics Erzsébet vezetésével Györffy Sándor¹⁷⁰ és Pach Zsigmond Pál¹⁷¹ is – szintén a korszak vezető történészei - határozottan elutasította Molnár nézeteit. A mohácsi tragédia egyik legfőbb elemének tartott Dózsa féle felkeléssel kapcsolatban kiemelték, hogy „*a parasztháborúk harcos, antifeudális jellegét nem a gazdag parasztok, hanem a szegény tömegek adták meg*”.¹⁷² Azt is kritikaként fogalmazták meg, hogy nem emelte ki hangsúlyosan a magyar történelem nemzeti és függetlenségi törekvéseit. Molnár ezzel szemben kijelentette, hogy műveinek célja a „*a nacionalista, sovinszta történetírás elleni küzdelem*”¹⁷³ volt. Ebben a kérdésben a magyar marxista történetírás két nagy irányzata csapott össze, amely a nemzeti múlt nacionalista megítélésében csúcsosodott ki.¹⁷⁴

1952-ben Székely György¹⁷⁵ jelentetett meg egy tanulmányt a *Török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-parasztháborútól Mohácsig* címmel. Ebben ő is kiemeli a „*paraszti patriotizmust*”, amelyet, mint „*a magyar dolgozó nép mozgalmának egyik gyökereként*”¹⁷⁶ jellemez, amely így a *honvédő paraszt mítosz* tovább élését jelenti marxista köntösben. Ezzel összefüggésben kihangsúlyozzák, hogy a megtorlással, az ország védelmére egyedül képes parasztságot - annak röghöz kötésével és megtizedelésével - elidegenítették a török elleni harctól.¹⁷⁷

Dózsa féle felkelés értelmezésükben nem csak az uralkodó osztály ellen folyt, hanem a katolikus egyház ellen is, kiemelve annak antiklerikális jellegét is, amely az 50-es évek *klerikalizmus* ellen indított harcának a történelmi hivatkozási alapját jelentette.¹⁷⁸

A felkelés megfogalmazásukban mindig parasztfelkelés, parasztforradalom¹⁷⁹, amely a feudális kiváltságok, a földbirtokrendszer, azaz a feudalizmus, mint társadalmi- gazdasági rendszer lebontására irányult. Számukra a társadalmi fejlődés hordozója az antifeudális megmozdulásként értelmezett felkelés. Karácsonyi Béla¹⁸⁰ szerint a parasztháború bukásának

¹⁷⁰Györffy Sándor:1924 –1998. Marxista történész, muzeológus

¹⁷¹Pach Zsigmond Pál:1919-2001. Marxista történész

¹⁷²Györffy-Pach 1950:393

¹⁷³Molnár 1950:396. in Györffy-Pach 1950

¹⁷⁴Romsics 2011:380; Óze 2009:78

¹⁷⁵Székely György:1924-2016. Marxista történész

¹⁷⁶Székely 1952:126

¹⁷⁷Karácsonyi 1951:105

¹⁷⁸Molnár 1949:355-356

¹⁷⁹Andics 1950:399. in: Györffy-Pach 1950

¹⁸⁰Karácsonyi Béla:1919-1995: Történész, filológus

legfontosabb oka az ideológiai egység hiánya volt. Nem tudtak „*kialakítani olyan programot, mely határozott képet adott volna az elkövetkezendő társadalmi berendezkedésről*”.¹⁸¹

A felkelés leverésének és megtorlásának következményeként értelmezték a mohácsi katasztrófát, 1514-ből egyenesen következett 1526.¹⁸² A Dózsa féle felkelés előképe a későbbi társadalmi osztályharcoknak is az elnyomó és kizsákmányoló uralkodó osztályok ellen.¹⁸³

A korszak személyi kultusza a történetírásban is éreztette hatását, így Rákosi *kiemelkedő történettudományi munkássága* is megjelent a mohácsi csatával foglalkozó írásokban. 1952-ben Rákosi születésnapja alkalmából megjelent *Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány* ünnepi köszöntőben is több helyen kiemelésre kerültek „*előremutató*” gondolatai a Dózsa féle parasztháború és a mohácsi csata összefüggéseivel kapcsolatban. Párhuzamot vontak Rákosi ellen folytatott 1926-os per és a Dózsa- féle felkelés megtorlása - mint az elnyomó hatalom ellen a nép nevében fellépő és ezért megtorlásban részesülő népi-nemzeti hősök - között.¹⁸⁴

Ez mellett az is látható, hogy a nemzeti kommunista irányzatnak megfelelően – mint a protestáns köznemesi függetlenségi hagyományok kommunista interpretációja – erős Habsburg ellenesség figyelhető meg. A Habsburg ellenesség itt németellenességet jelent, ami egyértelműen utal a második világháború alatti eseményekre, az ország német, azaz náci kollaboráns szerepére és az ország német megszállására is. A Mohács előtti viszonyokra, az uralkodó osztályra gyakran használt fogalom a kizsákmányoló mellett a hazaáruló és nép/nemzetvesztő szófordulat is. Ebben nem nehéz meglátni a Horthy rendszer uralkodó hatalmi elitjének a kritikáját, és a második világháborús politikai és katonai szerepvállalásának párhuzamát.

A társadalmi-, politikai küzdelmek és marxista ideológiai fogalmak visszavetítése mellett, a Rákosi korszak gazdasági célkitűzései is megjelentek a Jagelló-kori viszonyok értékelésénél.

Saját koruk gazdaságpolitikai törekvéseit és azok fogalmi kategóriát vetítették vissza e területen is. Több szerzőnél hangsúlyos volt az iparosítás és fejlődésének korlátozó tényezői a korszakban, illetve az ipar gyengeségének és hanyatlásának a szerepe a tragédiához vezető úton.¹⁸⁵ A Rákosi korszakban az erőltetett ütemű iparosítás, elsősorban a nehézipar fejlesztése kiemelt feladat volt, így ebben a körben ez ideológiai-, politikai üzenetként is értelmezhető.

¹⁸¹Karácsonyi 1951:105

¹⁸²Andics 1949:56; Székely 1952:148

¹⁸³Andics 1950:399. in: Györffy-Pach: 1950

¹⁸⁴Karácsonyi 1951:107; Andics (szerk) 1952:4

¹⁸⁵Andics 1949:48.49.52.57

3.2.1.1. Franciaország és a Nyugat, mint ideológia ellenség

A hidegháborús 50-es években a történetírásban is felerősödött a *Nyugat* szerepének negatív interpretációja.¹⁸⁶ A *Nyugat* árulása és Franciaország bűnössége hangsúlyos elem, így ez a korábban is meglévő franciaellenesség folytatása, de más ideológiai keretek között.

Már nem jelenik meg a kereszténység védőbástyája toposz – hiszen az korábban kommunista és szovjetellenességet jelentett - és a Mohács-Trianon párhuzam sem. Ez helyett a *Nyugat* ideológiai ellenséggé vált. Az ideológiai ellenségképzés mellett a *Nyugat* bűnös szerepének kiemelésekor nem mulasztották el azt is hangsúlyozni, hogy az ország erőforrásainak nyugati kizsákmányolása *külföldi tőkefelhalmozást szolgált*ak.

Az is megfigyelhető, hogy az események jellemzésénél, értékelésénél már a gondolataikat közvetítő szóhasználatuk sem törekedett objektív, tudományos igényességű megfogalmazásra. „Így vált a pápa – írja Székely Franciaországra utalva - »legkeresztényibb« szövetségese a török cimborájává.”¹⁸⁷

Székely rögzíti, hogy: „*Nyugat urainak, a Habsburg-császárnak, a pápának, az angol és francia királyoknak, az angol bíboros-kancellárnak, a német birodalmi rendeknek, a Habsburg főhercegnek áruló, méregkeverő politikája csak siettette hazánk bukását.*”¹⁸⁸ Nem nehéz észrevenni - nem is annyira burkolt - utalását a hidegháborús viszonyokra, ahol a nyugat-európai államok már ellenséges szövetségi rendszerben álltak szemben a keleti blokkal.

Ez még inkább megnyilvánul Mohács előtti európai szövetségi rendszerek alakulásával kapcsolatban tett megállapításában. „*A nyugati hatalmak – állapítja meg - politikájából később annyira hírhedtté vált »kölcsonös« szerződést akartak Magyarországra tukmálni {...} egyre világosabban mutatkozott meg a mohácsi vész előtti években {...} a nyugati országok áruló magatartása.*”¹⁸⁹ A mohácsi csatát megelőző évek európai szövetségi rendszerei, *kölcsonös szerződése*i alatt az Itália feletti hegemoniáért küzdő, váltakozó összetételű ún. Cambra-i Liga és a Szent Liga került nála így nevesítésre. Ezekbe a szövetségekbe a Magyar Királyságot is próbálták hadviselő félként bevonni, különböző területi ígéretekkel (pl. Dalmácia), amelyekben végül is – legalábbis névben – szerepet vállalt.

¹⁸⁶B.Szabó 2020:354

¹⁸⁷Székely 1952:141

¹⁸⁸i.m.148

¹⁸⁹Székely 1952:139

Azonban itt érdemes egy kis külpolitikai kitérőt tenni. A tanulmány 1952-es megjelenése egyértelműen reflektált az aktálpolitikai eseményekre, a nyugat-európai, illetve transzatlanti szerveződésekre. 1948-ban elindul a Marshall-segély, amelyet természetesen a szovjet blokk nem vehetett igénybe. „*Európa hitelekkel történő segélyezésének leple alatt - jelentette ki Sztálin a programra utalva - valamiféle nyugati blokk szerveződik a Szovjetunió ellen.*”¹⁹⁰ Amennyiben figyelembe vesszük még, hogy 1949-ben létrejön a NATO és az Európa Tanács, 1951-ben az Európai Szén- és Acélközösség, akkor „*a nyugati hatalmak politikájából később annyira hírhedtté vált »kölcsonös« szerződés*” kijelentés nyer így új értelmet.

A francia-török szövetség elítélésekor is mindig a *nyugati* hatalom hangsúlyozása kerül előtérbe. „*A nyugati országok urai - írja Székely - a Magyarországot ért török támadás hírére a fülük botját sem mozgatták, sőt hazánk szorult helyzetét igyekeztek külpolitikai céljaik érdekében felhasználni.*”¹⁹¹ Ez ugyanúgy előfordul Mód Aladárnál is, hiszen a Habsburgokkal összefüggésben kihangsúlyozta, hogy „*nyugatról kibontakozó Habsburg-hatalom*”.¹⁹² Karácsonyi is kiemeli, hogy az országnak kettős veszéllyel kellett szembenéznie, egyrészt a török, „*másrészt a Habsburg-ház hatalmi törekvéseivel felelevenedett nyugati, német veszély*” ellenében.¹⁹³ Egyértelműen megállapítható, hogy a nemzeti kommunista irányzatnak megfelelően erős Habsburg ellenesség figyelhető meg. A Habsburg ellenesség itt németellenességet jelent, ami utal az ország második világháborús náci kollaboráns szerepére és az ország német, azaz *nyugati* megszállására is. Ugyanez tükröződik vissza Molnárnál is, mikor megállapítja a feudális hatalmi elitről, hogy „*a Habsburgok trónigényét támogatva, külpolitikájukkal a német terjeszkedés szálláscsinálóivá váltak*”.¹⁹⁴

Ebben az összefüggésben Székely még a *nyugati* államok későbbi gyarmattartó törekvéseinek csíráit is a francia-török szövetség hatásaiban látja meg. „*A francia király pedig {...} - állapítja meg - még szorosabb kapcsolatot épített ki a török szultánnal a maga előnyére és lefektette az alapjait a török birodalomban, majd Ázsia egyéb részeiben évszázadokon át fennállott megalázó helyzetnek : a nyugati államok előjogainak rendszere fejlődött ki idővel az ázsiai országok szuverenitásának serelmére.*”¹⁹⁵

¹⁹⁰Sztálin 1947: idézi Rainer 1999:338

¹⁹¹Székely 1952:136

¹⁹²Mód 1945:16

¹⁹³Karácsonyi 1951:94

¹⁹⁴Molnár 1949:341

¹⁹⁵Székely 1952:146

Habár a Mohács korabeli viszonyokkal kapcsolatban elsősorban Franciaországgal – mint az áruló *Nyugat* megtestesítőjével – és később kiterjesztőleg a nyugat-európai államok szerepével foglalkoznak, azonban végső soron a mohácsi csatával foglalkozó *szakmunkák* is az amerikai imperializmus elleni harc ideológiai megalapozását szolgálták. Györffy és Pach ezt a Molnár Erik vitáról 1950-ben írt cikkükben rögzítik egyértelműen azzal, hogy: „*Főfeladat Pártunk előtt — békénk megvédése és a hazánkra törő, fejlődésünket meggátolni, függetlenségünket elrabolni akaró amerikai imperializmus elleni mozgósítás. A múlt háborúi kielemezésének a lenini-sztálini tanítás fényénél, igen nagy jelentősége lenne. Német, tatár, görög, török rablók évszázadokon keresztül törtek népünk leigázására.*”¹⁹⁶ Ez az idézet fogalmazza meg legmarkánsabban az interpretációik politikai befolyásoltságát, hiszen Mohácsot és annak korát az amerikai imperializmus elleni harc keretei között értelmezni, meglepő történeti teljesítmény.

3.2.2. Kádár korszak

1956 után a Rákosi érához képest erős váltás figyelhető meg a történetírói szemléletmódban. A Kádár korszakban két nagy vitasorozat mentén érzékelhetjük a történeti attitűd változásait a mohácsi csata narratíváin keresztül.

Az első az 1956-os forradalmat követő *Molnár Erik vita*, amelynek az előzményei már a Rákosi korszakban is megjelentek. A vita a nemzettudatról és annak megítéléséről szólt.¹⁹⁷ A másik az ún. *Nemeskürty vita* néven vált ismertté. Azonban ahogy már említettük, ez a mai napig ható vitasorozat elemzése már szétfeszítené a dolgozat kereteit, így az már nem képezi részét. A viták egyrészt történész-szakmai nézetkülönbségeket jelentettek az ideológia háttér változása mellett, de a mohácsi tragédia értelmezésének áttételesebb, más dimenziói is kiolvashatók belőlük.

A *Molnár Erik vita* az 1956-os forradalom után kap újabb dimenziót. A kádári konszolidáció során felmerült az okok között, hogy a forradalom kirobbanásáért a magyar nacionalista történelemszemlélet is felelős volt, amelynek maradványaival a történettudománynak ezért le kellett számolni.¹⁹⁸ Ez már Kádár János 1957. május 01-én

¹⁹⁶Györffy-Pach 1950:390

¹⁹⁷Lackó 2008:1483

¹⁹⁸Erős 2014:60

elmondott beszédében is egyértelmű üzenet volt.¹⁹⁹ A történetírásnak reagálnia kellett a vádakra, ki kellett alakítani a kádári konszolidációt támogató értelmezési kereteket. Az 1959-es *A burzsuá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról* c. dokumentumban ismertették a iránymutatásának lényegét, amely szerint: „Az 1956. évi ellenforradalom egyik legfontosabb ideológiai fegyvere – olvasható ebben is – a nacionalizmus volt.”²⁰⁰ Így a Kádár rendszer a „nemzeti érzésben pozícióját fenyegető erőt” látott.²⁰¹

Később azonban, a 60-as évek végétől egyre inkább kimutatható volt egy újabb változás a történetírói szemléletben abban az értelemben, hogy az „antinacionalista történelemszemlélettel szemben” rehabilitálták a „nemzet kommunista kánon”-t is. A változás egyik oka, hogy az osztályharcos szemléletű történetírás egyre kevésbé felelt meg politikailag a korszak új problémáinak, mint pl. a határokon kívül kisebbségi magyarság helyzetével, vagy a nyugatra szakadt diaszpórával kapcsolatos kérdések kezelésében. „A változás lényege – írja Romsics - a nacionalizmus elleni harc mérséklése és a pozitív örökségként vállalható nemzeti hagyományok körének kiszélesítése volt.”²⁰² Így azt az általában elfogadottnak tekintett véleményt, hogy „a kádári politika meghatározó vonása volt a nemzeti közösségtudat háttérbe szorítása”, már komoly kritikák érik a történetírás részéről.²⁰³

¹⁹⁹Romsics 2018:1

²⁰⁰Romsics 2011:414

²⁰¹Kovács 2015:224

²⁰²Romsics 2011:419.421

²⁰³Kovács 2015:233

3.2.2.1. Mohács és a Nyugat 1956 tükrében

Az új irányvonal kialakításában kulcsszerepet kapott Molnár Erik történetfelfogása, hiszen mindig is a *nemzeti kommunista* ideológiai elemek ellen lépett fel.²⁰⁴ Ebben az összefüggésben érdemes kis kitérőt tenni és bepillantani a *nemzeti kommunizmus* elleni harc történetfilozófiai alapvetéseire a mohácsi csatán keresztül. 1957 márciusában *A magyar filozófiai szemle* c. folyóiratban – amelynek többek között Heller Ágnes²⁰⁵, Lukács György²⁰⁶ és Molnár Erik is szerkesztőbizottsági tagja volt – Szigeti József²⁰⁷ közölt egy tanulmányt *A magyar szellemtörténet bírálatához* címmel. Ebben a két világháború közötti irányadó szellemtörténet és annak jeles képviselő - Hóman Bálint és Szekfű Gyula - munkásságának kritikáját adja, mindezt 1956 összefüggésében. Az *ellenforradalomhoz* vezető nacionalizmust és kozmopolitizmust is marxista okfejtéssel ítéli el. Alárendeli a nemzeti érzést és a függetlenségi mozgalmakat az egyetemes emberi haladás érdekének tekintett és a társadalmi haladás főirányát jelentő szocialista világmozgalomnak. Nála is megjelenik még az osztályharcos szemlélet, de már korántsem a Rákosi kor nyers propaganda stílusában.²⁰⁸

Meglátásában a szellemtörténet képviselői Mohács és a vele párhuzamba állított Trianon történelmi példáját használják fel az országot elnyomó és katasztrófába sodró uralkodó osztályok felmentése érdekében. Mindezt úgy interpretálja, hogy Hóman és Szekfű a történeti érveket annak alátámasztására kívánta felhasználni, hogy: „*A magyar nemzeti függetlenség akkor kerül veszélybe, amikor a magyarság nem tud összhangba jutni Nyugattal és Kelet alattomos erői felmorzsolják. S megfordítva : valahányszor összefog Nyugattal, lehetővé válik a Kelet elleni támadás*” A szellemtörténet e sajátos interpretációjában Szekfű *Három nemzedék* c. műve már a függetlenségi harcok reakciós átértelmezésének az alapját adta, s Hóman pedig már *ellenforradalmi* történetíróként tűnik fel.²⁰⁹

Az megfigyelhető a tanulmányban, hogy szóhasználatában következetesen ragaszkodik az *ellenforradalmi* és *reakciós* jelzős szerkezethez, amelyet gyakran a *fasiszta* kiegészítéssel told meg.

²⁰⁴B.Szabó 2020:352

²⁰⁵Heller Ágnes:1929-2019. Filozófus, MTA tag

²⁰⁶Lukács György:1885-1971. Filozófus, politikus, esztéta, MTA tag

²⁰⁷Szigeti József:1921-2012. Filozófus, politikus, esztéta, MTA tag

²⁰⁸Szigeti 1957:215-217

²⁰⁹i.m.221.222

Nem kétséges, hogy az 1956-os forradalom elleni ideológiai harc történeti érvrendszerét fogalmazza meg. Ebben kitüntető szerepet kap a *nacionalizmus* - mint az *ellenforradalom* egyik oka - elleni fellépés is. Ezt persze nem lehet függetleníteni attól a tényről sem, hogy a szemle szerkesztőbizottságának Molnár is tagja volt, aki a nacionalizmus elleni küzdelem fő korifeusa 56 után.

A magyar történelem teljes eltorzításának tekinti azokat a nézeteket, amelyek a keleti veszedelem elleni, a nyugati kultúrkörhöz való tartozásért és civilizációjának megvédéséért folytatott küzdelmekként interpretálják Magyarország történelmét. Szerinte az *„ellenforradalmi kor alapvető problémáinak fasiszta jellegű »megoldásait« történelmileg» szentesítették, és azt „az örök magyar problémákra adott, örökké érvényes válaszként” mutatták be. Azt is hozzá teszi, hogy a „magyar polgári fejlődés felemelkedő szakaszának köznemesi képviselői” még nem láttak „keletben valamilyen örök történelmi veszedelmet”, annak ellenére sem, hogy Mohács emlékezete számukra is meghatározó volt. A keleti veszély csak későbbi – politikailag motivált - gondolattársítás eredménye. Szigeti szerint a keleti veszedelem a Hóman-Szekfü féle Mohács narratívák aktuálpolitikai értelmezésében mindig a szovjet veszélyt jelentette, „és ebben a szellemben tákolták össze az örök keleti veszedelem történetfilozófiáját”.*²¹⁰

Trianon nem nemzeti tragédia, és az országegység helyreállításának törekvései csak propagandaeszközök voltak a néptömegek féken tartására, a valódi problémákról, a szociális feszültségekről, a parasztság és a munkásosztály, illetve a feudális és tőkés uralkodó osztályok között feszülő ellentétéről való figyelem elterelésére.²¹¹

Tanulmányában eljut odáig is, hogy a *„szlávok a nyugatos magyarsággal ellenséges Kelet princípiumának megtestesítői lettek, hogy a keleti elv a történelmi szükségleteknek megfelelően a kunokban, tatároknak, törökökben, végezetül Szovjetországban és az »utódállamokban«, inkarnálódjék”.*²¹²

Mohács rendre visszatérő elem érvrendszerében, hiszen a csatával kapcsolatban még tanulmánya végén is megállapítja, hogy az elnyomó és kizsákmányoló feudális nagybirtokosok még a katasztrófából is hasznot húztak, az hozzájárult a majorságok kialakulásához és a második jobbágyság kialakulásához.

²¹⁰Szigeti 1957:222-224

²¹¹i.m.226-227

²¹²i.m.227

Ezért a Habsburg uralom nem csak a török terjeszkedés megállítása miatt volt szükséges, de a jobbágyság fokozott kizsákmányolása érdekében is.²¹³

Azt is rögzíti, hogy „*az örök Nyugatra támaszkodás (a nemzeti függetlenség részben vagy egészben való feladása árán is) és az örök keletellenesség történetfilozófiája mint a magyarság ezeréves európai történetének végső tanulsága*” alapvetően hibás és üldözendő megközelítés.²¹⁴ Szigeti megközelítésében Franciaország szerepét kizárólagosan az ellenséges Nyugat veszi át, megtestesítve nem csak Franciaországot, de homogén ellenségképként értelmezendő nyugati világot. Ezzel párhuzamosan a Kelet – amelyet jelenkorában a Szovjetunió testesített meg – felértékelődik. „*Analógizálásuk európai keresztény kultúra ellenségeként fellépő tatárok, törökök és Szovjetország között – állapítja meg - megtört azon a tényen, hogy Európa keletén immár nem egy barbár, elmaradott állam, a cári Oroszország állott {...}, hanem a világ első szocialista állama a maga hatalmas fejlődésével és még hatalmasabb fejlődési lehetőségeivel.*”²¹⁵

Talán az sem véletlen, hogy 57 márciusában jelent meg a tanulmány, hiszen a forradalom leverését követően az ellenállók által meghirdetett jelszó, a *márciusban újrakezdjük (MUK!)* még fenyegetést jelentett a rendszer számára. Azonban azt is hozzá kell tenni, hogy egyes kutatóknál már felmerül a kádári politikai rendőrség szerepvállalásnak és provokációjának a lehetősége is benne.²¹⁶ Mindenesetre az 56-os forradalom ellen indított politikai és ideológiai harc eszköztárába egyértelműen beleillik a tanulmány.

A nacionalizmus elleni küzdelmében Molnár is megfogalmazta 1962-ben, hogy: „*Kétségtelen, hogy történészeink jóhiszeműek voltak, s azt hitték, hogy kuruckodó szabadságharcos írásaikkal a pártos történetírás marxista kötelességének tesznek eleget. 1956 azonban megmutatta, hogy hova vezet az, ha a nemzeti függetlenség gondolatát, a burzsoá nacionalizmus módjára, abszolutizálják, és nem kapcsolják össze a legszorosabban a proletár nemzetköziség eszméjével.*”²¹⁷ Így útmutatásai alapján leszámoltak a rendi ellenállási mozgalmak haladó mivoltával és a *nacionálkommunizmussal*.

²¹³Szigeti 1957:235

²¹⁴i.m.239

²¹⁵i.m.227

²¹⁶Szakolczai 2020:2

²¹⁷Molnár 1962:2

Számos történész revideálta korábbi, Molnár Eriket bíráló álláspontját és marxista önkritikát gyakorolt, így Pach Zsigmond Pál is. 1964-ben már *A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban* címmel arról értekezik, hogy: „*A nacionalista szemlélet maradványai elleni ideológiai harc, a nacionalizmus osztályjellegére vonatkozó marxista-leninista tanítás kifejtése és konkrét alkalmazása tehát továbbra is egyike történettudományunk legfontosabb és legidősebb feladatainak. S még korántsem merítettük ki azokat a lehetőségeket sem, amelyeket a Molnár Erik tanulmány sorozatában kifejtett szempontok nyújtanak ehhez az eszmei harchoz, marxista történettudományunk további fejlődéséhez.*”²¹⁸

Összefoglalásként megállapítható, hogy a Molnár Erik féle vita a magyar történetírás már a dualizmus korában is meglévő két nagy irányzatának, az ún. kuruc-labanc és protestáns-katolikus ellentétnek – más ideológiai alapokon - a tovább élése, amelyet még árnyaltabbá tett a szellemi életet a századfordulótól megosztó népi-urbánus és zsidó-keresztény ellentét is.²¹⁹

Végezetül még néhány gondolatig erejéig kitérek Nemeskürty István *Ez történt Mohács után* 1966-ban megjelent művére, amely dolgozatomban befejezését is jelenti. A nacionalizmus elleni fellépés – a hivatalos pártállami elvárásoknak való megfelelés igénye - első olvasatra úgy tűnik, hogy könyvében is megnyilvánult. „*Ha valamilyen példán meg lehet {...} magyarázni – írja - a feudális magyar társadalom felelősségét {...} milyen szörnyű lelki károkat okozott a magyar nacionalizmus mételye népünknek: akkor ez a korszak az. Még ma is, felszabadulásunk után húsz esztendővel, szinte eltakarjuk szemünket »nemzeti« múltunk legszörnyűbb bűne elől.*”²²⁰

Itt azonban ki kell emelni, hogy művének áttételes üzenetértékével kapcsolatban ellentétes nézetek fogalmazódtak meg a későbbiekben. A megjelenés után megindult vitasorozat - amely a 70-es évek végéig, 80-as évek elejéig tartottak, még a rendszerváltást követően is éreztetve hatását - szintén újabb és újabb dimenzióval gyarapította nem csak a csata értelmezését, annak historiográfiáját, de az abban manifesztálódó ideológiai, eszme- és kultúrtörténeti szempontokat is, de az már egy következő kutatás témáját képezi.

²¹⁸Pach 1964:328

²¹⁹Romsics 2011:418-419

²²⁰Nemeskürty 1966:36-37

Zárszó

Az 1867-1967 közötti politikai kurzusokat megvizsgálva arra a következtetésre lehet jutni a történészi interpretációk változása vonatkozásában, hogy a történetírás által alkotott emlékezet a 100 év alatt folyamatosan visszatükrözte az adott korszakok szellemiségét és történeti érvrendszert szolgáltatott hozzá. Mohács, mint emlékhely/emlékezeti hely olyan szimbólumot testesített meg, amelyet a magyar közgondolkodásban betöltött kitüntető helye tökéletesen alkalmassá tett politikai-ideológiai üzenetek közvetítésére. Mohács megítélése olyan törésvonalakat is megtestesített, mint a történésztársadalomban meglévő és korszakokon átívelő – már a dualizmus korában megjelenő - *függetlenségpárti-aulikus* ellentét tovább élését jelentő nézetkülönbségek, vagy a nemzettudat és nemzeti identitás kérdése. A kutatási témákból kiemelt elem, a francia-török szövetség mohácsi csatára gyakorolt hatásának értelmezésére számos eltérő narratíva született, amelyek különbségei megjelenítették az adott korok politikai-ideológiai preferenciáit és reflektáltak az aktuálpolitikai eseményekre. Végezetül kiemelhető, hogy Franciaország szerepén keresztül a *Nyugathoz*, és végső soron *Európához* fűződő folyamatosan változó viszonyunk is nyomon követhető, amely az örök, *Kelet és Nyugat* közötti választás - politikai és ideológiai alapon értelmezhető - preferenciáit is megjelenítette.

Bibliográfia

- Acsády Ignác 1897: Magyarország három részre oszlásának története (1526–1608) In: Szilágyi Sándor (szerk): *A magyar nemzet története* 5. Bp.
- Andics Erzsébet 1949: *Munkásosztály és nemzet*. Bp.
- Andics Erzsébet 1950: Elnöki zárószava. in: Györffy Sándor-Pach Zsigmond Pál 1950: Vita Molnár Erik: „A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig” c. könyvéről. *Társadalmi Szemle*. (5) 5. 388-401
- Andics Erzsébet 1952: Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány. *Századok* (86) 1. 1-24
- Angyal Dávid 1920: Mohács. *Budapesti Szemle* (48) 181. 29-39
- Asztalos Miklós és Pethő Sándor 1933: *Magyar nemzet története ősidőktől napjainkig*. Bp.
- Apor Péter 2010: Hitelesség és hitetlenség: emlékezet, történelem és közelmúlt-feldolgozás Kelet-Közép-Európában. *Korall* (11) 41. 159-184
- Balanyi György 1939: Az államalapítástól a mohácsi vészig. In: Andrássy Gyula (szerk.): *Magyarország Vereckétől napjainkig I.* 67-137. Bp.
- Bárdossy László 1943: *Magyar politika a mohácsi vész után*. Bp.
- Bethlen István 1933: Beszédei és írásai. Második kötet válogatott beszédei. Bp.
- Bibó István 1948: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. *Válasz* (8) 4. 289-320
- B.Szabó János 2020: A mohácsi csata a modern kori történetírásban. In: Fodor Pál-Varga Szabolcs (szerk): *Több mint egy csata: Mohács - Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. 337-381. Bp.
- Carr, Edward Hallett 1993: *Mi a történelem?* Bp.
- Domanovszky Sándor 1930: Hóman Bálint—Szekfü Gyula: Magyar történet IV. és V. köt. Ism.: Domanovszky Sándor. *Századok* (63-64) 884-885
- Eckhart Ferenc 1933: *Magyarország Története*. Bp.
- Erős Vilmos 2014: A Mohács-vita *Magyar Szemle*. (23.) 5-6. 55-76
- Fischer, Holger 2012: Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika. Helyük Németország jelenkori történettudományában. *Történelmi Szemle* (54.) 3. 389-410
- Fraknoi Vilmos 1884: *Magyarország A Mohácsi vész előtt. A Pápai követek jelentései alapján*. Budapest
- Gyáni, Gábor 2000: Történetírás: a nemzeti emlékezet tudománya? In: Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Bp. 95-128
- Gyáni Gábor 2007: A nacionalizmus és az Európa-kép változásai Magyarországon a 19–20. században. *Történelmi szemle*. (49.) 4. 477-487
- Gyáni Gábor 2013: A magyar múlt „emlékezet helyei” és a traumatikus múlt. In: S.Varga Pál-Száráz Orsolya-Takács Miklós (szerk): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen. 27-36
- Gyáni Gábor 2016: *A történelem mint emlék(mű)*. Bp.
- Györkös Attila 2013: Mohács és a török-francia szövetség, avagy a "Nyugat árulásának" mítosza. In: S.Varga Pál-Száráz Orsolya-Takács Miklós (szerk.) *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen. 339-351

- Gyurgyák János 2007: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Bp.
- Hatos Pál 2015: NYUGATRÓL KELETRE? A köztes lét bukásai Szekfü Gyula történeti narratíváiban. *Kommentár* (6) 73-89
- Horváth Mihály 1868: *Kossuth Lajos újabb leveleire*. Pest.
- Horváth Mihály 1871: *Magyarország történelme, Az Új Dolgozat Második, Bővített Kiadása. Első Kötet*
- Hóman Bálint – Szekfü Gyula 1935: *Magyar történet*. Bp.
- Hóman Bálint 1942: *Magyar sors – Magyar hivatás*. Bp.
- Hóvári János 2020: A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976. in: Fodor Pál-Varga Szabolcs: *Több mint egy csata: Mohács - Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. 539-563. Bp.
- K.Horváth Zsolt 1999. Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történeti emlékezetkutatás francia látképe. *Aetas* (14) 3. 132-141
- K.Horváth Zsolt 2019: Gyáni Gábor: A történelem, mint emlék(mű). *Századok* (153) 4. 831-833
- Karácsonyi Béla 1951: A Magyar nép története I-III. In: Köpeczi Béla (szerk.): *A Magyar nép története - Rövid áttekintés*. Bp.
- Kápolnai Pauer István 1889: Az 1526. évi mohácsi hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények* (2) 177-208; 440-462
- Kerepeszki Róbert 2014: Horthy Miklós mohácsi beszéde, 1926 Emlékezhely a politikai gondolkodásban és a nemzetközi kapcsolatok történetében. In: S. Varga Pál-Száraz Orsolya-Takács Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. 313–325. Debrecen
- Klebelsberg Kuno 1926: Előszó. in: Lukinich Imre (szerk.): *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Bp.
- Kósa László 2012: Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. 12 téves mítosz. *Kommentár* (4) 12-14
- Kovács Dávid 2015: A kádári politika és a nemzeti identitás. in: ifj. Bertényi Iván-Géra Eleonóra-Mészáros Andor (szerk.): *Varietas Europica Centralis. Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*. 235-239. Bp.
- Lackó Miklós 2008: Molnár Erik és a 60-as évek történész-vitája. *Századok*. (142) 6. Századok. 1483-1536
- László Andor 2018: Egy elfeledett történetíró. Szécsen Antal történetszemlélete. in: Szilágyi Adrienn (szerk.): *Hét társulati elnök* 49-77. Bp.
- Makkai János 1943: *Politika - isten rabságában*. Bp.
- Marczali Henrik 1911: *Magyarország Története*. Bp.
- Málnási Ödön 1937: *A magyar nemzet őszinte története*. Bp.
- Molnár Erik 1949: *A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig*. Bp.
- Molnár Erik: Molnár Erik elvtárs önkritikája 1950: in: Györffy Sándor-Pach Zsigmond Pál 1950: Vita Molnár Erik: „A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig” c. könyvéről. *Társadalmi Szemle* (5.) 5. 388-401

- Molnár Erik 1962: Az SZKP XXII. Kongresszusa és a szocialista patriotizmus. *Történelmi szemle* (5) 1. 1-7
- Mód Aladár 1943.1945.1948: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Bp.
- Nagy Ádám 2020: „Az emlékezet forrásai”: Historiográfiai áttekintés a kollektív emlékezet, emlékezetpolitika, public history jelentőségéről, mint az emlékezetet befolyásoló, alakító és irányát meghatározó tényezőkről. In: *Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai*. Eger. 181-196
- Nemeskürty István 1966: *Ez történt Mohács után (tudósítás a magyar történelem 15 esztendejéről)*. Bp.
- Nora, Pierre 1999: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* (14) 3. 142-157
- Oláh Péter 2012: A török és a magyar turanizmus kapcsolata a 20. század első felében. *Keletkutatás*. 2012. tavasz. 67-87
- Őze Sándor 2009: *Nemzettudat és historiográfia*. Bp.
- Pach Zsigmond Pál 1964: A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban. *Történelmi szemle* (7) 2. 303-330
- Praznovszky Iván 1939: Trianon. In: Andrassy Gyula (szerk.): *Magyarország Vereckétől napjainkig I.* 409-421. Bp.
- Rainer M.János 1999: Jelentés a kelet-európai végekről. In: Ständeisky Éva- Rainer M.János (szerk.): *Magyarország a jelenkorban. Évkönyv.* (7) Bp. 333-341
- Romsics Ignác 2011: *Clio Büvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Bp.
- Romsics Ignác 2018: A Molnár Erik-féle nemzet vita és Szűcs Jenő. *168.hu* - <https://168.hu/itthon/romsics-ignac-a-molnar-erik-fele-nemzet-vita-es-szucs-jeno-158572> - utolsó letöltés 2024.12.19.
- Romsics Ignác 2024: *Hérodosztól Harariig*. Bp.
- Szokolczai Attila 2020: Adalék a MUK! (Márciusban újrakezdjük!) történetéhez. *Budapesti Levéltári Mozaikok*. (2) 4. 1-7
- Szekfű Gyula 1918: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány*. Bp.
- Szekfű Gyula 1920: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Bp.
- Szekfű Gyula 1926a: Mohács vagy Trianon. *Élet* (27) 17. 333-335
- Szekfű Gyula 1926b: Mohácsi emlékkönyv 1526. *Napkelet* (4) 8. 762-764
- Szekfű Gyula 1926c: Tomori. *Napkelet* (4) 6. 585- 594
- Szekfű Gyula 1940: A Dunatáj szellemi egysége. *Magyar Nemzet* (3) 26. 1
- Szendrei Ákos 2013: „Mohács-kép” a Szilágyi Sándor szerkesztette millenniumi A magyar nemzet történetében. In: S.Varga Pál-Száraz Orsolya-Takács Miklós (szerk.) *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen. 287-301
- Székely György 1952: Török hódítók elleni védelem ügye a Dózsa-parasztháborútól Mohácsig. *Századok*. (86) 1. 118-148
- Szigeti József 1957: A magyar szellemi történet bírálatához. *Magyar Filozófiai Szemle* (1) 2-4. 215-245

- Tarafás Imre 2019: *Rivalizáló történeti narratívák az Osztrák–Magyar Monarchiában. Történelemszemlélet és politika (1867–1914)*. (Doktori-disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bp. 463
- Thienemann Tivadar 1924: Mohács és Erasmus. *Minerva*. (3) 1-5. 1-65
- Turbucz Dávid 2020: Horthy Miklós beszédei 1919 és 1923 között. *Századok*. (154) 1.183-208
- Ujváry Gábor 2010: *A harmincharmadik nemzedék Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Bp.
- Zeidler Miklós 2001: *A revíziós gondolat*. Bp.
- Zsitvay Tibor 1939: Werbőczy. In: Andrássy Gyula (szerk): *Magyarország Vereckétől napjainkig I.* 464-467. Bp.